

Державний вищий навчальний заклад
«Українська академія банківської справи Національного банку
України»

Кафедра іноземних мов

ЛАТИНСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Навчальний посібник
для організації практичних занять
і самостійного вивчення дисципліни
«Латинська мова»

Суми
ДВНЗ «УАБС НБУ»
2015

УДК 811.124 (073)

Рекомендовано до видання науково-методичною радою Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи НБУ», протокол № 10 від 16.06.2015.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри іноземних мов, протокол № 16 від 25.05.2015.

Укладачі:

Р. В. Миленкова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»;

А.В. Різниченко, асистент кафедри іноземних мов, ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

Рецензенти:

С.О. Швачко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету;

А.І. Подосиннікова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка;

В.Д. Чернадчук, професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ».

Латинська фразеологія для майбутніх юристів [Текст] : навчальний посібник для організації практичних занять і самостійного вивчення дисципліни «Латинська мова» : Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України» [уклад.: Р. В. Миленкова, А.В. Різниченко].– Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. – 76 с.

Посібник підготовлений з урахуванням вимог Болонської декларації, у відповідності до нової освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму 6.030401 «Правознавство». Метою видання є формування у студентів професійної мовленнєвої компетентності з урахуванням сучасної юридичної терміносистеми латинської етимології. Цілі видання полягають у допомозі студентам оволодіти необхідною лексичною базою, для забезпечення конкурентоспроможності фахівців у професійному середовищі.

УДК 811.124 (073)

© ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», 2015

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ I. Латинська мова у системі професійної підготовки майбутніх юристів	
1.1. Специфіка юридичної професії в контексті дидактичних засад освітнього процесу.....	4
1.2. Формування професійної компетентності майбутніх юристів засобами латинської мови.....	14
1.3. Методика підвищення професійної компетентності майбутніх юристів на заняттях латинської мови.....	17
1.4. Латинська мова як мова Римського права.....	21
1.5. Юридична фразеологія в терміносистемі сучасної правової науки.....	25
Розділ II. Сучасна юридична терміносистема латинської етимології	
2.1. Латинська юридична фразеологія: інтернаціональний аспект...	30
2.2. Процесуальні юридичні вислови.....	40
2.3. Загально-ділова лексика у юриспруденції.....	47
2.4. Інтернаціоналізми в юриспруденції.....	55
2.5. Крилаті вислови юридичної тематики.....	57
Розділ III. Термінологічний практикум з латинської мови для юристів	
3.1. Лексико-граматичні вправи.....	60
3.2. Тексти для читання та перекладу.....	68
3.3. Словник для перекладу текстів.....	70
Література.....	73

Вступ

Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, модернізації змісту освіти й організації її відповідно світовим тенденціям і вимогам ринку праці. Ключовим завданням освіти у XXI сторіччі є розвиток мислення, орієнтованого на стале майбутнє. Тому сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а й здатності самостійно їх застосовувати в нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян (Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 р.). Отже юрист, як одна з ключових посад, що є системоутворювальним фактором функціонування суспільства, теж зобов'язаний відповідати вимогам сучасного інформаційного середовища. Адже рівень володіння інформацією та мовленнєва компетентність забезпечують професійну конкурентоспроможність юриста.

Увага до латинської фразеології та її ролі у мовній підготовці майбутніх правознавців зумовлена тим фактом, що сучасний розвиток суспільства вимагає від юристів вирішення низки професійних та мовленнєвих (комунікативних) завдань. Розв'язати такі завдання можуть лише такі випускники юридичних факультетів, які мають високий рівень фахової підготовки, здатні спілкуватись на високому професійному рівні, а саме володіти фаховою термінологією як у рідній мові, так і демонструвати знання латинської юридичної лексики, розуміти значення її впливу на сучасну юридичну терміносистему.

Навчальний посібник є доповненням до підручників та граматичних довідників з латинської мови і акцентує свою увагу на фразеології, яка здійснила найбільший вплив на формування сучасної мови юриспруденції. Зміст побудовано з урахуванням міждисциплінарного підходу до вивчення латинської фразеології.

I. ЛАТИНСЬКА МОВА У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

1.1. Специфіка юридичної професії в контексті дидактичних засад освітнього процесу

Sapere aude!

Виріши бути мудрим!

(автором вислову є відомий поет I ст. до н.е. Гораций, який написав у

«Посланнях»:

Dimidium facti qui coepit habet.

Sapere aude, incipe!

Той, хто розпочав, уже нів справи завершив.

Виріши бути мудрим, розпочинай!)

Зацікавленість суспільства в організації і забезпеченні більш високого рівня життя вимагає від його членів поглибленого вивчення факторів, що допомагають досягти поставленої мети, визначення тенденцій, закономірностей, прогнозування шляхів його розвитку на майбутнє. Такі соціальні потреби разом високою конкуренцією на ринку праці обумовили поглиблену увагу до підвищення професійної компетентності майбутніх юристів.

Задля удосконалення професійної підготовки підчас освітнього процесу юридичного факультету необхідно визначити, у чому саме полягає особливість майбутньої професійної діяльності юристів.

Юридична діяльність має свою специфіку, що обумовлено її організаційним, управлінсько-розпорядчим та владним характером. Роботу юристів можна спостерігати в різних сферах суспільного життя, на різних рівнях соціальної організації. Це прийняття законів, їх виконання, здійснення правосуддя, захист інтересів громадян, а також участь у вирішенні інших

важливих питань. Поступово сфера використання юридичних знань поширюється, що надає відповідного авторитету професії юриста. Це об'єктивний процес, який не треба пов'язувати зі штучною тенденцією юридизації знань (юридична логіка, юридична соціологія, юридична етика, риторика, мова) [34].

Авторитет юриста зростає водночас із підвищенням авторитету права. Право все більше проникає в систему соціальних зв'язків, втягуючи все більшу кількість людей у багатогранні правові відносини, завдяки чому підвищується роль захисників права.

Існує ще одна досить важлива потреба суспільного існування, яка передбачає наявність фактору регламентації діяльності всіх учасників суспільних відносин, виходячи з їх соціального стану, можливостей забезпечення інтересу тощо. Така потреба соціального життя об'єктивно викликає необхідність існування права, а разом з ним і всієї системи супутніх механізмів, засобів та явищ, які забезпечують функціонування та розвиток права. Це означає, що без діяльності юридичних установ, юристів, без запровадження правових інститутів та процедур право в умовах суспільства функціонувати не може. Юридична діяльність, таким чином, націлюється на об'єкт права, чим і забезпечує його функціонування, регулятивний вплив на суспільні відносини, задовольняє соціальну потребу регламентації (нормування, узгодження, впорядкування).

Таким чином, не вдаючись до глибокого аналізу існуючих точок зору, в межах яких юридичну діяльність порівнюють з правовою діяльністю, правовою активністю, правовою поведінкою тощо, виявляється можливим на підставі вище зазначеного визначити юридичну діяльність як різновид соціальної діяльності, що здійснюється юристами-фахівцями з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів соціальних суб'єктів у відповідності до вимог права.

Використовуючи наукові джерела можна визначити перелік найбільш важливих дій, які складають основу юридичної діяльності, вимагають наявності спеціальних знань, навичок та професіоналізму:

- ведення юридичної справи, як здійснення певного комплексу процесуальних юридично значущих дій, пов'язаних з вирішенням конкретної життєвої ситуації – винесення рішення про прийняття до свого провадження, обшук приміщення, допит підозрюваного, проведення експертного дослідження та надання по ньому висновку, перевірка доказової інформації, побудова версії щодо справи тощо;

- складання юридичних документів, в яких відображається або посвідчується інформація, що має правове значення (позов до суду, протест прокурора, протокол про адміністративне правопорушення, нотаріально завірений договір дарування або купівлі-продажу);

- юридичне консультування, що передбачає надання порад, рекомендацій, визначення обсягу повноважень, роз'яснення правового статусу, перспектив судового вирішення справи тощо. Таким чином, здійснюється передача необхідної інформації зацікавленій особі, виходячи із наявності спеціальних правових знань юриста-фахівця та його практичного досвіду правової роботи;

- виступи в юридичних установах, в яких в офіційній формі оголошуються заяви, клопотання, вимоги, висновки аналітичної та експертної роботи, які мають безпосереднє значення для вирішення юридичної справи;

- тлумачення текстів нормативно-правових актів та інших юридичних документів, за текстуальною формою яких криється істинний зміст норми або воля законодавця. Шляхом роз'яснення окремих теоретичних конструкцій, термінів їх словосполучень, конкретизуються вимоги правової норми або рішення уповноваженого органу, визначається коло суб'єктів даного правовідношення, що стало предметом, розгляду по справі і т.п.;

- правове виховання, правова агітація та пропаганда правових знань. За допомогою цих дій здійснюється бажаний вплив на свідомість суб'єктів права, а значить і на їх поведінку, яка націлюється у русло правомірних дій;

- правове навчання в юридичних навчальних закладах.

Це окремий вид дій, які пов'язані із процесом отримання спеціальних правових знань, набуття навичок практичної діяльності, формування юридичного світогляду та з іншими процесами, передбаченими навчальними програмами, кваліфікаційними характеристиками, які дозволяють готувати на достатньо професійному рівні юриста-фахівця своєї справи.

Саме для формування високої комунікативної компетентності юриста необхідно підвищувати рівень володіння юридичною термінологією латинського походження. Вважається, що юридичну діяльність можна охарактеризувати не тільки як особливий вид соціальної діяльності, але й як певну професію. Нами вже зазначалося, що виходячи з особливої відповідальності, складності юридичної процедури, значущості правових наслідків, юридична робота повинна здійснюватись кваліфіковано і на професійній основі. Це, в свою чергу, вимагає спеціальної підготовки фахівців різного профілю правової роботи, формування цілісної системи професійних знань, а значить і установ, які б виробляли та розповсюджували ці знання, готували висококласних спеціалістів певного профілю — юристів-професіоналів.

Про професіоналізм юридичної діяльності свідчить і той факт, що поряд з практичною діяльністю юристів виділяють наукову (де виробляються нові знання про юридичні практики) та освітню (завдяки якій готуються спеціалісти юридичного профілю – юристи-професіонали). Наявність професії завжди передбачає наявність системи професійної освіти та відповідної системи наукових знань. Значну роль у ній відіграє латинська мова.

Ознаки професійності правознавства підтверджуються тим, що отримавши спеціальну освіту, працівник може працювати лише за

визначеним колом посад, які передбачають ще й спеціалізацію знань у тій чи іншій галузі права.

Іншими словами, неможливість виконувати функції юриста без відповідних навичок, знань та умінь, а іноді й без певного досвіду юридичної роботи вимагає необхідність створення спеціалізованої системи професійної підготовки для забезпечення сфери юридичної діяльності кадровим потенціалом.

Виділення юристів в окрему професійну групу має ще й об'єктивний характер, що пояснюється об'єктивністю соціального розвитку та об'єктивністю процесу історичного розподілу праці. Історія свідчить, що юристів як відокремлену соціальну групу за професійною ознакою визнавали давно, коли вже склалася нагальна потреба керувати, у відповідності до права, діями учасників процесу, складати юридичні документи та давати консультації по вирішенню спорів та інших життєвих ситуацій.

Але за весь період існування професії юриста відбулися певні зміни відносно змісту та соціального призначення даної професії. Виходячи з вище зазначеного, уявляється можливим охарактеризувати основні риси юридичної професії.

Юрист — це фахівець, який має фундаментальні та спеціальні правові знання, глибоко переконаний у винятковому призначенні права і законності для суспільства, кваліфіковано користується юридичним інструментарієм при розв'язанні юридичних проблем в ім'я захисту прав і законних інтересів громадян.

В процесі вивчення юридичної діяльності необхідно звернути увагу й на те, що серед всіх інших форм прояву соціальної діяльності юридична діяльність набула цілого ряду ознак, які дозволяють виділити її в окремий напрям або вид соціальної. Таким чином, здається можливим встановити взаємодію та причинні зв'язки між окремими видами соціальної діяльності, де юридична має форми свого прояву. Юридична діяльність, окрім того, є явищем правового походження. Тому, поряд із визначенням взаємозв'язків з

іншими соціальними явищами, необхідно особливу увагу приділити зв'язку мовного компоненту з явищами правової системи (правові відносини, законність, система законодавства тощо) [34].

Не менш важливим питанням, у зв'язку з проблемою причинних зв'язків, залишається питання про напрям впливу юридичної діяльності на окремі сфери соціального середовища, в яких виявляється сутність, практична цінність та спрямованість юридичної роботи.

З точки зору соціальної ролі або способу прояву в науковій літературі юридична діяльність розглядається в різних аспектах, що підкреслює її багатоплановість та складний характер. Так, юридичну діяльність можна розглядати як правову форму соціальної діяльності, як інструмент соціального управління, як зміст правових відносин або правопорядку, як системоутворювальний фактор правової системи, як спосіб втілення правових норм у реальну площину життя.

Для майбутнього працівника правової сфери необхідно мати загальнотеоретичні знання про терміносистему, яка застосовується у юридичній діяльності, її основні ознаки, види, функціональне значення, вміння коректного використання такої термінології.

Як вже було визначено, юридична діяльність відбувається в особливому середовищі – в суспільстві, яке характеризується своєю неоднорідністю, що дає підстави здійснювати видову класифікацію необхідної для юридичної діяльності фразеології.

Соціальне походження та соціальна обумовленість юридичної роботи дають можливість говорити про її об'єктивну необхідність та практичне значення, завдяки чому суспільством задовольняється цілий ряд специфічних потреб та інтересів, які безпосередньо ґрунтуються на праві. Цікаво, що само право як явище за ознаками свого походження, розвитку, існування та реалізації також має об'єктивний характер і з такою ж самою об'єктивністю, з якою воно існує в системі соціальних зв'язків, передбачає існування цілої армії фахівців права, які стоять на захисті його нормативів і створюють всі

можливі умови для їх ефективної реалізації. Таким чином, складається відокремлена сфера діяльності суспільства, що обумовлена фактором об'єктивного існування засобів регламентації суспільного життя, в тому числі і правових. Цю ситуацію слід розглядати як потребу суспільства, життєво важливий інтерес, на реалізацію якого воно спрямовує свій юридичний потенціал [34].

Виходячи із вище зазначеного і використовуючи рівень філософського осмислення проблеми, юридичну діяльність слід розглянути як різновид соціальної діяльності, яка є більш узагальненим поняттям по відношенню до юридичної [34].

З метою аналізу характеристики професії юриста необхідно визначити ряд ознак, які дозволять висвітлити те особливе, що відрізняє її від інших професій. Як було вже зазначено, юридична діяльність багато в чому за своїми ознаками відповідає вимогам організаційно-управлінської, творчої роботи. Таким чином, юридичну професію можна охарактеризувати такими рисами [34].

Масовість юридичної професії. Юридичну роботу здійснюють на сьогоdnішній день тисячі уповноважених на те спеціалістів (прокурори, адвокати, судді, слідчі...), які виконують значну кількість юридично значущих дій, вирішують щоденно десятки та сотні тисяч юридичних справ. Це не просто величезна армія спеціалістів, це – окрема сфера соціальної діяльності, в якій вирішуються життєво важливі інтереси, задовольняються потреби. Всеосяжний характер та значущість цієї сфери для суспільства передбачають наявність значної кількості спеціальностей в межах юридичної професії.

Елітність. З іншої точки зору, юридичну роботу виконують не всі, хто бажає, а лише уповноважені особи, які володіють відповідними знаннями та навичками. Враховуючи недостатню кількість у нашій країні висококваліфікованих фахівців-юристів, постійно зростаючу роль права та юридичної процедури, враховуючи престиж юридичної роботи та

юридичного навчання, можна стверджувати про елітний характер юридичної професії.

Особлива відповідальність. Від поради або рішення юриста багато в чому залежить доля людини, добробут сім'ї, її майновий стан, економічний розвиток суспільства. Таким чином, помилки в роботі юриста – це пряма загроза суспільним інтересам, які охороняються правом. За свої помилки кожний юрист несе особисту відповідальність. Однак слід зробити акцент на відповідальності позитивній, яка полягає у відповідальному, свідомому ставленні до своєї роботи, що забезпечує її високу якість.

Конфліктність. Юридична діяльність дуже часто відбувається на стику протилежних інтересів в умовах протидії або відкритої боротьби: позивач – відповідач, обвинувачений – потерпілий, правопорушник – співробітник правоохоронного органу тощо. Наявність подібних суперечностей у професійній діяльності юристів обумовлена протилежністю індивідуальних потреб та інтересів. Тому у більшості випадків юридична діяльність здійснюється на основі компромісу із суспільством та його представниками.

Інтелектуальна привабливість. Будь-яка кваліфікована робота вимагає від свого виконавця наявності певного рівня інтелекту (професійних знань, оціночних критеріїв, почуттів, професійного етикету). Однак, щодо роботи юриста, слід сказати, що це – в більшості випадків інтелектуальна робота. Під час вирішення юридичної справи юристу доводиться застосовувати загальні вимоги правової норми до конкретної життєвої ситуації шляхом прийняття відповідного рішення. Це передбачає необхідність прогнозування подальшого розвитку подій, моделювання можливих ситуацій, визначення засобів для їх попередження, що свідчить про інтелектуальну напруженість юридичної роботи.

Колективність праці. Поряд з принципами самостійності, індивідуальної відповідальності, процесуальної незалежності робота юристів багато в чому має колективний характер.

Значна кількість рішень приймаються не від імені конкретного виконавця, а від імені органу держави або всієї держави, що вказує на колективність його вироблення, прийняття та забезпечення реалізації. Наприклад, рішення суду базується на результатах колективної праці багатьох учасників процесу (слідство, адвокати, прокуратура, оперативні служби, свідки, експерти). Слід сказати і про системну єдність юридичних установ в цілому, які можуть виконувати свої функції лише у тісному контакті та взаємодії.

Таким чином, складаються три основні сфери здійснення юридичної діяльності – наука, освіта, практика, що і було взято за основу при навчанні студентів-юристів латинської фразеології.

Щодо організації навчального процесу, з метою вирішення проблем підвищення рівня вищої юридичної освіти Ж. Завальна, М. Старинський вважають за доцільне створити умови для прояву активності з боку учасників навчального процесу. Активізація діяльності забезпечується рядом факторів:

- 1) наявністю сталих, збалансованих, перспективних і поточних програм, концепцій, планів здійснення навчальної та наукової діяльності;
- 2) поглибленою спеціалізацією підготовки фахівців на старших курсах, що ґрунтується на гармонійному поєднанні вивчення загально-теоретичних і практичних правових дисциплін;
- 3) високою кваліфікацією штатних і залучених працівників професорсько-викладацького складу та навчально-допоміжного персоналу;
- 4) системою мотивації творчої співпраці учасників навчального процесу педагогічно-професійної, методологічної та організаційно-методичної спрямованості;
- 5) запровадження новаційних засобів навчання, переходу від абстрактно-юридичного до конкретно-юридичного опанування знань і навичок здійснення юридичної діяльності [11].

1.2. Формування професійної компетентності майбутніх юристів засобами латинської мови

*Gutta cavat lapīdem non bis, sed saepe cadendo,
sic homo fit sapiens non bis, sed saepe legendo*

*Крапля точить камінь не дворазовим, а багаторазовим падінням,
так і людина стає мудрою не від дворазового, а від багаторазового читання*

(вислів у цій формі належить відомому вченому Джордано Бруно;

до нього англійський єпископ Латімер у VI ст писав:

Gutta cavat lapīdem non vi, sed saepe cadendo –

Крапля точить камінь не силою, а частотою падіння.

Джерелом для появи вислову був вірш Овідія, де була строчка

Gutta cavat lapīdem)

З точки зору історичного розвитку, говорять, що Рим тричі підкорив світ:

- вперше – своїми легіонами, поставивши Італію в коло земель, що омиваються Середземним морем;

- вдруге – релігією, християнством, запозиченим і Київським князем Володимиром, який хрестив Стародавню Русь;

- втретє – римським правом, яке було рецепійоване (запозичене) пізньофеодальною Європою, щоб стати основою кодифікацій національного цивільного права європейських країн [13].

Оволодіння латинською юридичною термінологією передбачає формування уяви про ті принципи та правові ідеї, які існували в римському праві.

Ульпіан зазначав, «тому, хто вивчає право, насамперед треба мати на увазі, звідки виникло слово «право» (*Jus*). Воно є однокореневим зі словом “*Justitia*”, що є, за визначенням Цельза, «наукою про добро та справедливість».

Термін *Justitia* зазвичай перекладають як «правосуддя», або як «справедливість». На думку професора О. Підпригори, останній варіант

здається більш вдалим, оскільки точніше відповідає римській концепції права та його розумінню в Стародавньому Римі, де наприкінці періоду республіки та в епоху принципату такі категорії як «справедливість», «добра совість», «добра воля», «громадська честь», «порядність» набули надзвичайної ваги [13]. Ці поняття, сформовані під впливом давньогрецької філософії, увійшли в повсякденність у римлян, згодом завоювавши місце в європейській культурі та правовій науці.

Опанування юридичною термінологією надає можливість скласти уяву про систему римського права, що поділялося на дві частини:

- публічне право (*jus publicum*);
- приватне право (*jus privatum*).

Латинська юридична термінологія надає можливість розуміння сучасних процесуальних виразів (*actio intenditur* – висувається позов, *causam dicere*, – захищатися на суді, *libellus appellationis* – апеляційна скарга тощо) та принципів, за якими працювали юристи. Так, зокрема, діяльність римських юристів мала три основних напрямки:

- *respondere* – консультувати;
- *cavere* – складати й оформляти письмові документи;
- *agere* – керувати процесуальними діями сторін.

Вивчення латинської фразеології є підґрунтям до вивчення римського права та розповсюджених юридичних понять, які вживаються в усіх країнах і мають латинське походження (алібі, аргумент, арбітраж, вето, кримінал, прокуратура, експертиза, юрист, юриспруденція тощо)

Опанування майбутніми юристами курсом латинської мови передбачає знання *лексичного* мінімуму загальної та фахової тематики. Безсумнівно і те, що вивчення латинської мови на юридичному факультеті має бути пов'язане зі спеціальними дисциплінами, без яких неможлива фактична підготовка майбутніх фахівців-правознавців, зокрема з вивченням основ римського цивільного права. Виходячи із специфіки вивчення латинської мови як писемної мови джерел римського цивільного права, значна увага звертається також на

вивчення латинської лексики, найуживанішої в юридичних текстах, як невід'ємної частини інтернаціонального словникового фонду.

Вивчення основ *латинської граматики* майбутніми юристами бачиться у співставленні з граматикою сучасної іноземної мови, що вивчається. Граматичний матеріал є не просто збірником правил, а засобом порівняння з устроєм інших мов, породження суджень та висновків про їх історичний розвиток, а також інструментом для перекладу речень та текстів з першооснов сучасної правової системи.

При вивченні граматики рекомендується додатково застосовувати підручники та граматичні довідники і дотримуватись запропонованого в навчально-методичному посібнику порядку вправ, який побудовано для засвоєння матеріалу від окремих мовних фактів, які є найбільш розповсюдженими до тих, які забезпечують переклад специфічних юридичних текстів.

1.3. Методика підвищення професійної компетентності майбутніх юристів на заняттях латинської мови

Hoc tibi prodērit olim.

Це колись принесе тобі користь.

(вислів походить з цитати «Любовних елегій» Овідія, де він писав:

Perfer et obdūra: dolor hic tibi prodērit olim.

Терпи та будь непохитним: цей біль колись принесе тобі користь.

Овідій звертається до самого себе, говорячи про те, що слід подолати душевний біль.)

Методика підвищення професійної компетентності юристів передбачає застосування особливих дидактико-педагогічних підходів, форм, способів та засобів реалізації процесу опанування латинською мовою студентами протягом їх навчання у ВНЗ.

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку освіти та науки набуває особливої актуальності проблема загальнонаукової методології, коли поряд із процесами диференціації наукового знання за галузями важливою стає його інтеграція. Висока насиченість програми підготовки майбутніх юристів предметами, що досліджують достатньо відмінні одна від іншої галузі, породжують проблему узгодженості різних сфер пізнання. Особливо гостро це виявляється при вивченні профільних та допоміжних дисциплін. З метою підвищення професійної компетентності юристів засобами латинської мови було виділено основні дидактико-педагогічні підходи до вивчення латинської фразеології.

Діяльнісний підхід до вивчення латинської мови, так само як і до розуміння (вивчення) власне юридичної діяльності, дає змогу розкрити звичні явища не тільки в статиці, а й в динаміці, що передбачає вивчення особливостей юридичної процедури, поетапності процесу, визначення гарантій, принципів, зовнішніх та внутрішніх факторів впливу тощо. Він

дозволяє побачити юриста, юридичну установу в дії, уявити себе в якості учасника тих чи інших відносин здійснення права, можливості застосування латинської фразеології в написанні наукових робіт, доповідей і документів.

Будь-яка діяльність, що відбувається в соціальному середовищі та має певну спрямованість, повинна розглядатися не тільки з точки зору її змістовності або середовища, в якому здійснюється, а ще й з інших боків – наскільки це може її охарактеризувати як соціальне явище та визначити практичну цінність для певної групи суб'єктів (суспільства в цілому). Тому, характеризуючи діяльнісний підхід, необхідно мати на увазі, що юридична діяльність відбувається в досить специфічному соціальному середовищі, впливає лише на ті об'єкти, що знаходяться під захистом права як певна система соціальних цінностей.

Синергетичний підхід ставить майбутнього юриста в умови нелінійного осмислення процесу розвитку правової лексики, визнання відкритості мовної системи, організуючого значення випадковостей (флуктуації). Характерна особливість синергетичного підходу – визнання можливості кількох шляхів набуття нової якості і виходу з критичної, нестійкою освітньої ситуації потужним ривком. Поблизу точки біфуркації навіть короткочасний, швидкоплинний вплив зовнішнього чинника може кардинально змінити ціннісну якість усієї системи.

Контекстний підхід, концептуальні положення якого розкриваються в роботах М. Бахтина, А. Вербицького, Н. Лаврентьєвої та ін., дозволяє створити умови для взаємопроникнення учбової і професійної діяльності як способу досягнення професійної компетентності. Його сутність полягає в здійсненні освітнього процесу в контексті майбутньої професійної діяльності за допомогою відтворення у формах і методах навчальної діяльності студентів реальних зв'язків і стосунків, вирішення конкретних професійних завдань.

Компетентнісний підхід. Науковці європейських країн вважають, що набуття молоддю знань, умінь і навичок спрямоване на вдосконалення їхньої

компетентності, сприяє інтелектуальному й культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності швидко реагувати на запити часу. Саме тому важливим є усвідомлення самого поняття компетентності, розуміння, які саме компетентності і як необхідно формувати, що має бути результатом навчання.

Міждисциплінарний підхід до вивчення латинської фразеології розглядається в структурі побудови зв'язків між дисциплінами, які викладаються на юридичному факультеті з вивченням латинської мови, що виступає системоутворювальним фактором для налагодження міждисциплінарності зі включенням інших іноземних мов.

Проблема застосування міждисциплінарного підходу у викладанні латинської мови майбутніх юристів розглядається як частина загальної проблеми підвищення рівня світоглядної, комунікативної та кроскультурної компетентності випускників вищих навчальних закладів.

Отже, розглянемо специфіку застосування міждисциплінарності у викладанні латині майбутнім юристам. Більшість підручників латинської мови створена фахівцями з освітою та досвідом роботи на факультетах класичної філології. Викладання латинської мови на таких факультетах передбачає високий загальноосвітній рівень абітурієнтів, їх спрофільованість за мовними дисциплінами (можливо навіть вивчення курсу латинської мови у школі), значну кількість академічних годин на вивчення латинської мови та історії римської літератури. Тому наявні підручники більш зорієнтовані на засвоєння граматики та роботу з текстами.

Особливість викладання латинської мови для юристів полягає у тому, що абітурієнти немовних напрямів підготовки з одного боку мають жорстко обмежену кількість академічних годин (курс практично винесений на самостійне опанування), з іншого – стоять перед засвоєнням потужної граматичної бази, що у сукупності не дає часової можливості застосування творчих, неординарних форм проведення занять, надає дуже мало варіативності, адже метою вивчення є цілісне засвоєння матеріалу,

передбаченого програмою. Таким чином, часто студенти після перших занять втрачають зацікавленість і мотивацію у вивченні предмету. Робота за класичними підручниками іноді втрачає ефективність та вимагає певної інтенсифікації методів.

Оскільки освітньо-кваліфікаційна характеристика юриста передбачає вміння читати юридичні тексти, готовність до засвоєння спеціальних юридичних курсів, розуміння міжнародної наукової та юридичної термінології, ми бачимо логічним використовувати курс латинської мови як системоформувальну дисципліну в утворенні міжпредметних зв'язків.

Мета реалізації міждисциплінарного підходу у побудові процесу опанування латинською мовою студентами-юристами полягає у спробі створення цілісної картини

- соціокультурного впливу античних країн на сучасний державний устрій (зокрема галузь права) та культурні орієнтири;

- філософського сприйняття розвитку індоєвропейської мовної системи;

- латиномовних упливів на структуру української та іноземної, що вивчається (англійської, німецької, іспанської) писемної мови в окресленні типів змін мови-реципієнта під впливом іншої мови; з'ясування залежності ступеня насичення латиномовними запозиченнями текстів пам'яток від їх жанрових особливостей (юридична та загальна тематика); вияв взаємозв'язку внутрішньомовних та позамовних (історико-культурних) чинників динаміки структури мови-реципієнта;

- міжмовної взаємодії, зокрема, такого її типу, коли цей процес є односпрямованим і суб'єктом впливу є так звана "мертва" мова; при дослідженні впливу однієї мови на іншу;

- а також вміння здійснювати перенесення знань, отриманих при вивченні латинської мови та сучасних європейських мов як іноземних, у роботі з юридичною термінологією рідною мовою.

II. СУЧАСНА ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОСИСТЕМА ЛАТИНСЬКОЇ ЕТИМОЛОГІЇ

2.1. Латинська юридична фразеологія: інтернаціональний аспект

Ignorantia juris (legis) neminem excusat – незнання закону не слугує виправданням (не звільняє від відповідальності). Ця формула римського права є чинною також у правовому полі сучасних держав. Семантично наближеним до неї є вираз «*Ignorantia non est argumentum*» – «Незнання не є доказом».

ABSENS HERES NON ERIT – (той, хто) відсутній не буде спадкоємцем. Формула римського права (принцип успадкування): спадкоємець, який не заявив про свої права і не висунув відповідних вимог, позбавляється права на спадщину. Цей принцип успадкування діє дотепер.

ADVOCATUS DIABOLI – адвокат диявола; перен.: людина, що помічає в інших тільки вади (англ. the advocate of devil; нім. Der Advokat des Teufels). При зарахуванні до лику святих і блаженних у католицькій церкві створювали т. зв. церемоніальну колегію (congregation rituum) із кардиналів, прелатів і вчених-консультантів для перевірки позитивної і негативної інформації про кандидата. Один із консультантів (promotor fidei – захисник віри) був уповноважений перевіряти достовірність усієї інформації, зібраної колегією. Згодом цю посаду в народі стали називати А. д. Посаду запроваджено папою Лео X (правл. 1513-1521), а законодавчо оформлено папою Клеменсом XI (правл. 1700-1721).

ANTEQUAM INCIPIAS, CONSULTA – перш ніж прийняти рішення – порадься (англ. do nothing without counsel; look before you leap.; нім. Erst wagen, dawn wagen; укр. Не спитавши броду, не лізть у воду). Вираз закликає до поміркованості, зваженості. Давня сентенція, що має наднаціональний характер і семантичні відповідники у різних мовах. Одним із першоджерел є Біблія (Книга премудрості Ісуса, сина Сірахова, 32:21: «Не роби нічого, не зваживши думкою, то й не будеш каятись у вчинках своїх»).

AUDIATUR ET ALTERIA PARS - нехай буде вислухана також друга (протилежна) сторона (англ. the other side must be listened to; нім. auch die Gegenpartei soll gehört werden). Вислів є спрощеною формою розгорнутішого варіанта, вжитого Сенекою у трагедії «Медея» («Medea», 199). В оригіналі сентенція має такий вигляд: «Qui statuit aliquid parte inaudita altera, aequum licet statuerit, haud aequus fuit» - «Хто стверджує, не вислухавши іншу сторону, навіть якщо його рішення є правильним, є все-таки неправим». Згодом вираз став своєрідним спонуканням до об'єктивного оцінювання ситуації, що склалася. Так, в оповіданні «Рожева панчоха» А.Чехов зазначає: «Вона, правда, дурненька у мене, нецивілізована, вузька, але медаль має два боки ш audiaturcet altera pars...».

CEDIT VIRUBUS AEQUUM – сила підкоряє право (англ. might goes for right; нім. Gewalt geht vor Recht). Давня сентенція, своєрідне кредо тих, хто має реальну владу. Її використав Овідій у «Скорботних елегіях» (Publius Ovidius Naso, «Tristia», V, 7).

CETERIS PARIBUS – за інших рівних умов (англ. other things being equal; нім. unter sonst gleichen Umständen). Усталений правовий термін, який також живляють як методологічний термін економічної теорії.

CLAUSULA – кінець, кінцева формула; клаузула (англ. clause, stipulation; нім. Klausel). У правовому полі – застереження, умова, окремий пункт або положення (угоди, договору тощо); у риторичі – кінець промови, де міститься основне смислове навантаження; кінцівка музичного твору або його частини, що має форму гармонійного або мелодійного звороту (каденція).

COGITATIONIS POENAM NEMO PATITUR – нікого не карають за його думки (англ. one's thoughts are not to be punished; нім. Für seine Gedanken wird niemand bestraft). Автором сентенції був Ульпіан (Domitius Ulpianus, при бл. 170-228), римський правник і префект преторіанців (один із авторів «Дигести» (лат. Digesta) – збірки законів та творів юристів). Аналогічні вирази є в інших мовах. Так, у творі М. Лютера «Von weltlicher Obrigkeit»

наведено давнє німецьке прислів'я: «Gedanken sind (zoll) frei» - «Думки не оподатковуються». Англomовний варіант – «thought is free» - використав Шекспір («Twelfth Night or what you will», I, 3.). Див.: IN FLAGRANTI: TRES FACIUNT COLLEGIUM.

CONSILIUM – обговорення, рада, порада (англ. consultation; нім. Rat). У римському цивільному праві так називали дорадчий орган (консультативну раду), до якого за порадою зверталися приватні особи, насамперед отці сімейств (pater familias), перед прийняттям важливих рішень, а іноді римські чиновники, хоча вони й не були зобов'язані цього робити. В імперську добу таким органом був consilium principis – дорадчий орган при імператорі, який отримав згодом назву consistorium і куди входили досвідчені правознавці. У сучасному значенні С. уживають у медицині на позначення лікарів, запрошених для надання консультації. Consistorium позначає нараду кардиналів під головуванням папи.

CONSORTIUM OMNIS VITAE – співдружність, порозуміння на все життя, консорціум (англ. concord for life; нім. Einvernehmen / Eintracht für das ganze Leben). Вираз є назвою церковної настанови молодому подружжю. У Посланні св. Апостола Павла до ефесян сказано: «... поведіться в любові, як і Христос полюбив вас... А розпушта та нечисть усяка й зажерливість нехай навіть не згадується поміж вами, як личить святим» (5:2 - 3). Джерелом виразу вважають збірку правових положень Давнього Риму – «Дигести» (лат. digesta), де наведено визначення шлюбу (23, 2, 1): «Conjunctio maris et feminae, consortium omnis vitae, divini et humani juris communication» - «Об'єднання / союз чоловіка і жінки, співдружність на все життя, спільна участь у праві Божому і людському». У сучасному вжитку поширене слово consortium, що означає тимчасове об'єднання бізнесових структур, створене для спільного збільшення фінансових чи комерційних операцій.

DUM EXCUSARE CREDIS, ACCUSAS – хто просить вибачення, (сам) себе звинувачує (англ. he who apologizes, accuses himself; нім. wer sich entschuldigt, klagt sich an). Сентенція міститься в листах церковного діяча

Ієроніма (Hieronymus, 347-420) – «Epistulae quattuor ad virginem in exilium missam». Вираз ще популярний за античних часів, став згодом крилатим у французькомовному варіанті: Qui s'excuse, s'accuse.

DURA LEX, SED LEX – закон суворий, але це закон (англ. the law is drastic, but that is the law; нім. Das Gesetz ist streng, aber das ist doch das Gesetz; рос. незнание закона не освобождает от ответственности). Вислів є одним із основних постулатів римського права. У цьому контексті відомо багато семантично наближених афоризмів: «Fiat Justitia et pereat mundus» - «Хай здійсниться правосуддя, хоча б загинув світ»; «Nemo est supra leges» - «Ніхто / жоден не є вищим від законів / правил»; «Ignorantia / Ignoratio legis neminem excusat» - «Незнання законів нікого не виправдовує / не звільняє від відповідальності» тощо. Схожа істина, але в різних варіантах, утверджується в Біблії.

DURA, або DIRA NECESSITAS – сувора необхідність (англ. emergency case; нім. harte Notwendigkeit). Автор цього крилатого виразу – поет Горацій. В одній зі своїх пісень («Оди», III, 24:6) він гнівно осуджує прагнення римської верхівки до багатства, що руйнує моральні устої людини і суспільства загалом. Розкіш не може захистити людину від неминучої смерті й страху перд нею, що і є суворою необхідністю.

FIAT JUSTITIA ET PEREAT MUNDUS – нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ (англ. let it be done justice, even the world will perish; нім. Gerechtigkeit muss sein, und sollte die Welt darüber zugrundegehen). Вислів був девізом германського імператора й засновника австрійської лінії династії Габсбургів Фердинанда I (правив 1556-1564) (Й. Манліус, «Locī communes»). Крилатий вираз парафразує Леся Українка «Pereat mundus, fiat ars» - «Нехай загине світ, а талант (обдаровання) залишиться» (Леся Українка, «У Пущі»).

FIDES FACIT FIDEM – довіра породжує / викликає довіру (англ. one must have trust in people; нім. Vertrauen gegen Vertrauen; Vertrauen erweckt Vertrauen). Давня сентенція, у якій ідеться про те, що щирість у стосунках одного з комуні кантів спонукає до адекватної реакції іншу сторону.

IGNORANTIA JURIS (LEGIS) NEMINEM EXCUSAT – незнання закону не слугує виправданням (не звільняє від відповідальності) (англ. the ignorance doesn't exempt from responsibility; нім. das Unwissen befreit nicht von Verantwortung). Ця формула римського права є чинною також у правовому полі сучасних держав. Семантично наближеним до неї є вираз «Ignorantia non est argumentum» - «Незнання не є доказом». Його цитує Б. Спіноза у своєму творі «Етика» (ч.1.).

IMPERARI SIBI MAXIMUM IMPERIUM EST – наказувати собі – найбільша влада (англ. he who rules his temper is the greatest sovereign; нім. wer sich selber befiehlt, ist der grösste Herrscher). В основу цієї давньої сентенції покладено переконання, що жоден успіх чи перемога неможливі без перемоги людини над собою. Цю думку (ймовірно, вперше) висловив афінський філософ Платон (427-347 до н.е.): «Перемога над собою є перша і найліпша з перемог» («Закони», I, 626).

INTERIM – тим часом, поки (англ. meanwhile, between; нім. Inzwischen, einstweilen). Правовий термін, який позначає тимчасове (попереднє) розв'язання проблеми або питання, що має чинність протягом певного перехідного періоду до прийняття остаточного рішення. Він походить від назви тимчасового «Статуту», виданого у 1548 імператором Священної Римської імперії Карлом V (із династії Габсбургів, 1500-1558) і спрямованого на урегулювання відносин між католиками і протестантами.

IRRETIT MUSCAS, TRANSMITTIT ARANEA VESPAS - перен.: що великим злодіям сходять з рук, за те суворо карають дрібних шахраїв (англ. tough criminals come off cheaply for what small ones are punished; нім. Kleine Diebe hängt man, grosse lässt man laufen). Вираз констатує характерний прояв соціальної несправедливості, коли великі злодії і злочинці уникають покарання, а прості люди страждають за малі провини. Вільний переклад фразеологізму пропонує російський байкар І. Крилов (1769-1844) у байці «Вороненя»: «Що сходить з рук злодюгам, за те злодюжок б'ють».

JURA COMMUNIA – рівноправ'я (перед законом) (англ. equal in rights according to the law; нім. Gleichberechtigung vor dem Gesetz). Йдеться про рівність громадян перед законом, що є одним із основних принципів побудови демократичної держави.

JUS SCRIPTUM – букв.: писаний закон (англ. written law; нім. Geschriebenes Gesetz). Закон, зафіксований у відповідних офіційних документах на відміну від неписаного закону, тобто звичаєвого права.

JUSTITIA REGNORUM FUNDAMENTUM – правосуддя – основа держави (англ. justice... the basis of a state; нім. Die Justiz ist der Grund des Staates). Антична сентенція, що проголошує засади демократичного суспільства. Набула особливої актуальності за умов розбудови незалежної української держави.

LEGEM BREVEM ESSE OPORTET – закон має бути коротким (англ. the law must be short; нім. das Gesetz muss kurz sein). Юридична сентенція, вперше наведена у «Посланнях» (94) римського філософа й письменника Сенеки (Seneca, прибіл. 4-65), де автор зазначав: «Legem brevem esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur» - «Закон має бути коротким для того, щоб легше запам'ятовувався тими, хто його не знає».

MALEDICTUS, QUI PERVERTIT JUDICIUM – проклятий (хай буде), хто перекручує право... (англ. he that distorts the law will be damned; нім. verflucht sei, wer das Recht verdreht). Вираз утверджує право кожної людини на справедливе вирішення своєї долі й засуджує тих, хто його порушує, прагнучи власної вигоди. Різні його варіанти є в Старому Завіті у другій («Вихід», 23:6) та п'ятій («Повторення закону», 27:19) книгах Мойсея.

NEMINE CONTRADICENTE – одностайно, без заперечень (англ. adopted; carried unanimously; нім. Einstimmig; vorbehaltlos). Поширена формула прийняття рішень на засіданнях, конференціях, симпозіумах тощо, досягнення консенсусу.

NON LIQUET – це невідомо; не ясно (англ. it is not clear; нім. es ist nicht klar). У трактаті «Brutus» (46 до н.е.) Цицерон осмислював історію римського

красномовства. Наведений вираз був одним із трьох можливих варіантів вироку (також: «виправдовую», «засуджую») та формулою утримання давньогрецьких присяжних від голосування. Сьогодні, як і раніше, ця юридична формула вказує, що слід прийняти виправдувальний вирок у разі відсутності доказів обвинувачення.

NOVUS REX, NOVA LEX – букв.: новий цар – новий закон (англ. a new broom sweeps clean; нім. neue Besen kehren gut; рос. Новая метла по-новому метёт). У широкому розумінні приказка вказує на наявність або можливість певних змін в управлінні, соціальних зрушень, пов'язаних із приходом нової влади. Фразеологізм має семантичні відповідники (щоправда, на дещо зниженому стилістичному рівні) у різних мовах.

OCCASIO FACIT FUREM – не спокушай злодія (англ. opportunity makes the thief; нім. Gelegenheit macht Diebe; рос. Плохо лежит, брюхо болит, мимо пройти, дураком назовут; укр. Погано не клади, злодія до спокуси не веди). Вираз-застереження, що закликає до пильності, нагадує, що не слід створювати ситуацій, які схиляють лідину до недозволених, небажаних вчинків.

PACTA SERVANDA SUNT – договорів слід дотримуватися; домовленості необхідно виконувати (англ. the treaties must be observed; нім. Verträge müssen eingehalten werden; рос. договорённости следует выполнять). Одне з основних положень міжнародного права. Вираз приписують римському правознавцю Ульпіану (Ulpianus, прибіл. 170-228), твори якого, починаючи з 426, набули юридичної сили, а їх окремі положення були включені згодом до Дигест (лат. Digesta – витяги з творів правознавців у кодифікації римського права «Corpus juris civilis», яку провів візантійський імператор Юстиніан I, 483-565). Значно раніше цю думку зафіксовано в Біблії у Посланні св. апостола Павла до римлян: «Тож віддайте належне усім: кому податок – податок, кому мито – мито, кому страх – страх, кому честь - честь» (13:7).

PATRIA POTESTAS – батьківська влада; батьківське право (англ. father's power; father's right; нім. Vatersmacht, Vatersrecht). Відповідно до

римського цивільного кодексу – право (влада)глави сім'ї стосовно її членів: дружини, дітей, рабів.

PRIOR TEMPORE – POTIOR JURE – першому за часом надається перевага (англ. first come, first served; нім. der Erste bekommt den Preis; укр. Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють). Юридичне положення, що постулює право першого, т. зв. правова прерогатива. Вираз уживають також як спонукання бути першим у будь-якій справі чи змаганні. Схожу думку висловлено в Біблії: «Хіба ви не знаєте, що на перегонах усі біжать, але нагороду приймає один? Біжіть так, щою одержали ви!» (Перше послання св.. Павла до коринфян, 9:24).

PRO ET CONTRA – букв.: за і проти (англ. for and against; нім. das Pro und das Kontra bedenken). У правовій практиці – аргументи, на які слід зважати при розслідуванні справи, винесенні вироку тощо.

QUOD ERAT DEMONSTRANDUM – що й треба було довести (англ. which was to be proved; нім. was zu beweisen war). Латиномовний варіант фрази, якою давньогрецький математик Евклід (прибл. 365-300 до н.е.) закінчував свої доведення. У сучасній математиці вживають скорочену форму Q. e. d. (також, q. e. d.). Цю аббревіатуру використовував також голландський філософ Спіноза (Spinoza, d'Espinosa, 1632-1677), який у праці «Етика» («Ethik», 1677) прагнув перенести геометричний метод Евкліда у площину філософських доказів, які він зазвичай закінчував скороченням Q. e. d.

SACRILEGIA MINUTA PUNIUNTUR, MAGNA IN TRIUMPHIS FERUNTUR – за малі злочини карають, за великі – прославляють (англ. tough criminals come off cheaply for what small ones are punished; нім. ein kleiner Schuft soll einen grossen nicht nachäffen, der grosse wird geehrt, der kleine wird gepuff). Вираз позначає прояв соціальної несправедливості, коли великі злочинці уникають правосуддя, а дрібні порушники страждають. Це засвідчено в Біблії, в Євангелії від св. Матвія: «Горе вам, книжники та фарисеї... ,Поводирі сліпі, що відціджуєте комара, а верблюда ковтаєте!..

назовні здається людям за праведних, а всередині повні лицемірства та беззаконня!» (23:23-28). Сентенцію використовували українські і російські байкарі І. Крилов і Л. Глібов.

SALVO JURE – зі збереженням права (англ. with right given; нім. mit erhaltenem Recht). Юридична формула, що передбачає можливість подальшої практики без обмеження прав.

SIC VOLO, SIC JUBEO, або **STAT PRO RATIONE VOLUNTAS** – так я хочу, так наказую; замість доказу – моя воля (англ. that's my wish, that's my order; нім. so will ich, so befehle ich). Ідеться про заміну розумних доказів (переконань) наказами. Один із принципів / стилів авторитарного керівництва. Вираз-імператив зафіксовано в «Сатирах» Ювенана (Decimus Junius Juvenalis, «Satirae» VI, 223).

SILENT LEGES INTER ARMA – закони мовчать, коли говорить зброя (англ. laws are silent, when cannot are loud; нім. wenn die Kanonen / Wappen sprechen, schweigen die Gesetze). Вираз є варіантом відомої сентенції: «Зверхність сили перед правом», що міститься у Старому Завіті (Книга пророка Авакума). У широкому мовному обігу він з'явився від часів Цезаря. Народний трибун Мілон (T. Annius Milo)

SUMMUM JUS SUMMA INJURIA – найвищий (найдосконаліший) закон – це водночас найбільша несправедливість (англ. the highest right is the greatest injustice; нім. das höchste Recht ist die grösste Ungerechtigkeit). Афоризм належить оратору і політику Цицерону (Marcus Tuillius Cicero, 106-43 до н.е.), зафіксований у морально-етичному творі «Про обов'язки» («De officiis», I, 10, 33). Автор вказує, що право, доведене до абсурду (ad absurdum), перестає бути таким і призводить до несправедливості.

TESTIS UNUS, TESTIS NULLUS, або **UNUS TESTIS, NULLUS TESTIS**, - букв.: один свідок – не свідок (англ. one witness is no witness; нім. ein Zeuge ist kein Zeuge). Римська правова формула, що була визначальною при прийнятті рішення у суді. Згодом відображена у законодавчих актах багатьох європейських держав. Ця думка (прямо чи опосередковано) неодноразово

висловлена в Біблії, напр. у П'ятій книзі Мойсеєвій. Повторення закону: «Не стане один свідок на кого для всякої провини і для всякого гріха, - у кожному гріху, що згрішить, на слова двох свідків відбудеться справа» (19:15); в Євангелії від св. Матвія: «А коли не послухає він, то візьми з собою ще одного чи двох, щоб справа всіляка ствердилась устами двох чи трьох свідків» (18:16); у Другому посланні св. Апостола Павла до коринфян: «Кожна справа хай станеться вироком двох чи трьох свідків» (13:1).

ULTIMA RATIO – найпереконливіший, вирішальний доказ; крайні заходи (англ. the last argument; нім. das letzte Mittel). У дипломатії під U. r. розуміють розрив дипломатичних відносин і, як надзвичайні заходи, - війну. Існує доповнений варіант виразу: «Ultima ratio regum» - «Останній доказ королів», - започаткований, імовірно, іспанським драматургом Кальдероном (Calderon de la Barca, 1600-1681). У драмі «No siempre lo peor es cierto» («Найгірший – не завжди правильний») мова йде про порох і свинець як «Ultima razon de reyes» - «Останній доказ королів». Цей вираз у XVII – XVIII ст. карбували на французьких гарматах за наказом кардинала Ришельє (Richelieu, 1585 – 1642), згодом – на пруських за короля Фрідріха II (1712 - 1786), змінивши форму множини на однину: «Ultima ratio Regis». Вираз активно функціонує в літературі: «Лікарі, коли хочуть здаватися розумними і красномовними, використовують два латинські вислови: nomina sunt odiosa та ultima ratio» (А. Чехов, «Інтриги»).

VIGILAT JUSTITIAE OCULUS – букв.: око закону не спить (англ. the law's eye stands sentry; нім. das Auge des Gesetzes ist stets wach). Давня сентенція, що експлікує ідею правової захищеності людини у демократичному суспільстві.

Латинська фразеологія: Словник-довідник / Авт. – уклад. П.І. Осипов. – К.: Академвидав, 2009. – 344 с. (Серія «Nota bene»)

2.2. Процесуальні юридичні вислови

*Quod non est in actis,
non est in mundo.*

Чого не існує за документами, не існує у світі.

(Формула права, яка наголошує на документальному відображенні фактів)

Процесуальні юридичні вислови уявляють собою низку номінацій судочинства і часто використовуються у сучасній юриспруденції

1.	Ab initio	спочатку
	Absente reo	при відсутності відповідача
2.		
3.	Absens heres non erit	відсутній не стане спадкоємцем
4.	Absolvitur	виправдальний вирок
5.	Actio in personam	особистий позов
6.	Actio civilis	цивільний позов
7.	Ad melius inquirendum	на дослідження
8.	Animus injuriandi	злочинний умисел
9.	Alter ego	друге я (юридичний представник)
10.	Apello	я апелюю (початок скарги)
11.	Appellationem interponere	допускати апеляцію
12.	Apices juris	юридичні тонкощі
13.	Arbitrium	арбітражне рішення; рішення третейського судді; вільне судження, право (вибору); влада, воля, сваволя; рішення (при винесенні якого суддя

		керувався передусім власною совістю)
14.	Argumenta falsa.	фіктивні докази
15.	Argumentum ab impossibili	доказ від неможливого
16.	Argumentum a contrario	доказ від протилежного
17.	Argumentum ad ignorantiam	доказ, розрахований на невігластво (співрозмовника).
18.	Argumentum ad misericordiam	доказ, розрахований на милосердя, співчуття
19.	Argumentum ad oculos	наочний доказ
20.	Arra (arrha)	завдаток, застава
21.	Articulus secretissimus	найсекретніша стаття, найтаємніша частина (договору; угоди)
22.	Auctoritas rei judicatae	прецедент судового рішення
23.	Audire querelam	вислухати скаргу
24.	Bona hereditaria	успадковане майно, спадок, спадщина
25.	Bona immobilia	нерухоме майно
26.	Bona mobilia	рухоме майно
27.	Calumnia	наклеп, обмова; підступність; неправдиве обвинувачення
28.	Capitalis debitor	головний боржник
29.	Capitalis plegius	головний поручитель

30.	Casus delicti	випадок правопорушення
31.	Casus foederis	договірний випадок; випадок, обумовлений договором, тобто випадок, при якому вступають у силу зобов'язання за союзною угодою (термін міжнародного права).
32.	Casus omissus	випадок, не передбачений законом
33.	Causa criminalis	кримінальна справа.
34.	Causa finita	закінчена справа
35.	Causa desistere	відмовлятися від справи (позову)
36.	Causa iusta	законна причина, правооснова
37.	Causa privata	приватна справа.
38.	Casus delicti	випадок правопорушення
39.	Cautio iudicatum solvi	забезпечення виконання судового рішення
40.	Clausula rebus sic stantibus	клаузула про незмінність обставин; застереження про те, що договір має силу, коли загальні обставини залишаються без змін
41.	Codicillus	кодекс
42.	Compensatio	відшкодування, оплата повної вартості; винагорода, врівноваження; залік, взаєморозрахунок.
43.	Compos mentis	при повному розумі

44.	Compos sui	у повній свідомості
45.	Concussio	букв. – струс; землетрус; шаленство; примушування шляхом погроз без застосування фізичної сили; вимагання із залякуванням, шантаж
46.	Conductor	наймач, орендар; підприємець
47.	Consortes litis	учасники судового засідання (процесу).
48.	Corpus delicti	речові докази («тіло злочину»), склад злочину
49.	Corpus iuris civilis (CIC)	зведення цивільного права
50.	Crimen capitale	кримінальний злочин.
51.	Culpa lata	груба провина.
52.	Culpa levis	легка /незначна/ провина.
53.	De lege lata	з точки зору чинного закону.
54.	De facto	де-факто, фактично, насправді
55.	De jure	за правом, юридично; де-юре.
56.	Dolus malus	злий умисел
57.	De lege lata	з погляду чинного закону; з погляду чинного права
58.	Delictum omissionis	правопорушення, що полягає у бездіяльності (недогляді)
59.	Delictum privatum	приватне правопорушення, делікт

60.	De rigore juris	суворо за законом; за літерою закону
61.	Duodecenvirale iudicium	суд дванадцяти, суд присяжних
62.	Elegantia juris	юридична тонкість; правова точність.
63.	Emptio-venditio	купівля-продаж
64.	Error facti	помилка у факті; фактична помилка
65.	Error in corpore	помилка в предметі, в речі
66.	Error in persona	помилка в особі
67.	Error in re	помилка по суті; істотна помилка
68.	Error juris	юридична помилка; помилка у праві
69..	Ex contractu	з договору /виникає/
70.	Ex delicto.	з делікту
71.	Extra ius.	поза правом
72.	Extra legem.	за межами закону
73.	Expeditio brevis	вручення судового рішення або повістки
74.	Fide-jussor	гарант; той, що виступає поручителем
75.	Factum probandum	факт, який треба довести
76.	Fontes juris civilis	джерела цивільного права
77.	Forma juris	правовий режим
78.	Furtum manifestum	крадіжка з речовим доказом, при якій злодій спійманий на гарячому

79.	Furtum nec manifestum.	Крадіжка, при якій злодій спійманий пізніше
80.	Forum delicti	Місце злочину
81.	Forum fortuitum	Випадкова юрисдикція, у межах якої трапився випадок скоєння вчинку
82.	Forum originis	суд або юрисдикція за місцем народження особи
83.	Forum rei	суд або юрисдикція за місцем проживання відповідача або місцезнаходженням предмета позову
84.	Fructus	плід; приріст, відсотки, рента, прибуток; користь, вигода; користування; право користування
85.	Fructus civiles	прибутки
86.	Gardianus	опікун
87.	Gestor negotiorum	особа, що керує справами іншої особи в її інтересах без відповідних повноважень; повірений у справах
88.	Heres ab intestato	спадкоємець без заповіту
89.	Hereditas lacens	спадок, що лежить, тобто, не прийнятий спадок
90.	Heres legitimus	Законний спадкоємець
91.	Heres ab intestatu	Спадкоємець за заповітом
92.	Homicidium causale	випадкове вбивство

93.	Homicidium culposum	вбивство з необережності (неуважності, недбалості)
94.	Homicidium necessarium	букв. – вбивство через необхідність, вимушене вбивство; вбивство під час самооборони
95.	Homicidium voluntarium	навмисне вбивство
96.	in camera	закрите судове засідання
97.	In iure cessio	процесуальна поступка права (власності)
98.	In medias res	у суть справи
99.	In aequali jure	за рівних прав
100.	In contumaciam	у відповідь на непокору, на нехтування, неявку до суду; заочно (формула заочного вироку за відсутністю поважних причин неявки обвинуваченого до суду).
101.	Impubes	Неповнолітній
102.	Ipsa facto	В силу самого факту
103.	Impunitas	безкарність; вибачення, амністія
104.	In tabellas referre	занести до протоколу (документу, акту)
105.	Ipsa iure	у силу самого закону
106.	Iurisconsultus	юрисконсульт, "досвідчений у праві"

107.	Iurisprudens	правознавець, юрист
108.	Ius gentium	міжнародне право
109.	Ius civile	цивільне право
110.	Ius publicum	публічне право
49.	Ius privatum	приватне право
50.	Ius naturale	природне право
51.	Iura ad rem	речові права
52.	Ius aggratiandi	право помилування
53.	Ius actionis	право відстоювати свої дії у суді
54.	Ius civitatis	право громадянства
55.	Ius criminale	кримінальне право
56.	Ius proprietatis	право власності
57.	Ius tertii	право третьої особи.
58.	Ius vindicandi	право захисту
59.	Iura in re	майнові права.
60.	Iure belli	за правом війни
61.	Iure civile	за цивільним правом
62.	Iuris est	це законно
63.	Iuris peritus (juris-peritus)	обізнаний із законом, знавець права; юрист, правознавець
64.	Iuris prudentia (juris-	наука права; правова наука, правознавство; галузь права; трактат

	prudentia)	про право
65.	Leges perfectae	досконалі закони
66.	Leges tabellariae	виборчі закони; закони, що регулюють проведення виборів
67.	Legis actio	дія, встановлена законом; легісакційний процес
68.	Lex	закон, юридична норма; правило, принцип; порядок; договір; рішення; віросповідання
69.	Lex abrogata	скасований закон
70.	Lex civilis	цивільний закон
71.	Lex communis	загальне право
72.	Lex contractus	договірне право
73.	Lex fori	закон місця судового розгляду справи, (тобто тієї держави, органом якої є даний суд)
74.	Lex loci contractus	закон місця договору (тобто місця, де він був укладений)
75.	Lex loci delictis	закон місця злочину (правопорушення)
76.	Lex propria	особливий (спеціальний) закон
77.	Lis	спір; суд; процес; судова справа; предмет спору, судового процесу

78.	Lis mota	початок суду, спору
79.	Litigare per formulas	формулярний процес
80.	Littera excambii	вексель
81.	Locatio conductio	договір найму; найм майна за винагороду
82.	Locus delicti	місце правопорушення
83.	Lucrum cessans	втрачена вигода
84.	Mala fides	нечесні наміри, недобросовісність
85.	Mala mens	лихий намір; підступна думка
86.	Malo animo	з лихим наміром; з підступним задумом
87.	Mandatum	доручення; розпорядження, наказ; договір доручення; зобов'язання за дорученням; застава майна без відшкодування, під час якої особа, що отримала заставу, зобов'язується виконати щодо майна певні дії; наказ правителя
88.	Mandatum inhibitorium	наказ про звільнення
89.	Matrimonium	шлюб, одруження
90.	Matrimonium justum	законний шлюб
91.	Medicina forensis	судова медицина
92.	Mens rei	намір обвинуваченого

93.	Merces	плата, винагорода, підкуп; заробіток; збиток; шкода; відплата, покарання
94.	Minor aetas	букв. – молодший вік; неповноліття
95.	Modus agendi	спосіб дії
96.	Modus injuriae	спосіб заподіяння шкоди
97.	Modus operandi	спосіб дії; спосіб здійснення злочину; механізм дії
98.	Modus procedendi	спосіб дії; спосіб здійснення злочину; механізм дії
99.	Modus transferendi	спосіб передачі
100.	Modus vivendi	спосіб життя, спосіб існування (тимчасова угода з міжнародних питань; фактичний стан відносин)
101.	Mortis causa	з причини смерті; через смерть; у разі смерті
102.	Negotia stricti juris	правочини суворого права
103.	Negotii gestio	ведення справи
104.	Negotium	справа; торговельна угода
105.	Nocumentum	порушення громадського порядку
106.	Nomen juris	юридичний термін
107.	Non culpabilis	невинний
108.	Non culpabilis	порожнє (голе) право (тобто право без можливості його реалізації; право,

	що, по суті, нічого не дає; норми права, що не використовуються).
109. Nudis verbis	голослівно
110. Nudus	позбавлений (правового) захисту
111. Nullius juris	такий, що не визнається правом; без юридичних наслідків
112. Nuptiae justae	законний шлюб.
113. Obligatio	зобов'язання
114. Obligatio ex contractu	зобов'язання через угоду
115. Obligatio ex delicto	зобов'язання з правопорушення
116. Obligatio impossibilium	зобов'язання, яке неможливо виконати; неможливе зобов'язання
117. Omissis omnibus aliis negotiis	відклавши всі інші справи
118. Onus probandi	тягар доказу, обов'язок доведення (тобто обов'язок тієї чи іншої сторони забезпечити свою позицію переконливими доказами)
119. Onus proferendi	тягар твердження (тобто обов'язок зробити висновок)
120. Ope consilii (ope et consilio)	за допомогою радника
121. Ope exceptionis	як заперечення
122. Oportet	необхідно; слід; так має бути; належить

123. Ordo judiciorum	судоустрій
124. Pacis et belli	право мира і війни
125. Particeps criminis	співучасник злочину
126. Pars adversa	протилежна сторона
127. Pendente appellatione	до розгляду скарги
128. Per acclamationem	відкритим голосуванням
129. Persona alieno iuri subiecta	особа, яка підлягає чужому праву
130. Persona grata	бажана особа (якій довіряють)
131. Persona non grata	небажана особа (якій не довіряють)
132. Persona sui iuris	особа, яка володіє своїм правом
133. Placita juris	норми права
134. Poenalis	кримінальний
135. Pro lucrari	з користі
136. Praesumptio iuris	презумпція, що може бути скасована
137. Pro bono publico	заради суспільного блага
138. Pro tribunali	на судовому засіданні
139. Probatum est	схвалено
140. Proprietatis	право власності
141. Quaesitio facti	дослідження факта
142. Querella	скарга
143. Quietanta	виправдання; звільнення від

	відповідальності
144. Raptus	зґвалтування
145. Ratio legis	підґрунтя закону
146. Re infecta	не виконавши справи до кінця судочинства
147. Repraesentationis	право представництва
148. Res extra commercium	речі поза торгівельним обігом
149. Res furtivae	викрадене майно
150. Robaria, roberia	розбій
151. Salutis gratia	заради безпеки
152. Sententia absolutoria	виправдовувальний вирок
153. Sententiam pronuntiare	об'являти рішення
154. Se defendendo	самообороні, при самозахисті
155. Sine provocatione	без права оскарження
156. Syngraphus	договір, свідоцтво, вексель (з грецьк.)
157. Salvo iure	зі збереженням права
158. Sanctio	санкція (частина правової норми)
159. Societas	договір співтовариства
160. Species facti	обставини справи
161. Sub iudice	справа ще на розгляді в суді
162. Suspicio	підозра

163. Tabella	лист, договір, донесення, контракт
164. Tabula	документ, аукціонний список, протокол
165. Tabularius	діловод, архіваріус
166. Tabularium	збірка документів, архів
167. Tertius interveniens	третейський суддя
168. Testes muti	німі свідки; речові докази
169. Testamentum	заповіт
170. Testato	у присутності свідків
171. Transitus	перехід права власності
172. Quasi ex contractu	квазіконтракт
173. Quasi ex delicto	квазіделікт
174. Uberrimae fidei contractus	угода, яка потребує найвищої ретельності
175. Uberrima fides	високий ступінь довіри
176. Ultimatum	останнє формулювання умов у переговорах з урегулювання спору
177. Universitas	спільність, корпорація (юридична особа
178. Usufructus	узуфрукт (право користування річчю та використання її плодів, не порушуючи її сутності), використання прибутків з чого-небудь

179. Ultra vires	поза межами повноважень
180. Vacation	свобода від чого-небудь, імунітет
181. Vadimonium	доручення; явка до суду
182. Venditio	купівля-продаж
183. Veto	заборона
184. Veto vim fieri	заборона застосовувати силу
185. Violentia	жорстокість
186. Voluntaries	добровільний

2.3. Загально-ділова лексика у юриспруденції

Antequam incipias, consulta – перш ніж прийняти рішення – порадься
Вираз закликає до поміркованості, зваженості. Одним із першоджерел є
Біблія (Книга премудрості Ісуса, сина Сірахова, 32:21: «Не роби нічого, не
зваживши думкою, то й не будеш каятись у вчинках своїх»

Загальна ділова юридична лексика включає такі терміни права як загальноюридичні (поширені в усіх галузях права), міжгалузеві (відомі у декількох галузях права), суміжний з іншими галузями діяльності, наприклад, загальним діловодством.

1. Ad acta до справ (приєднати) в архів
2. Ad deliberandum для подальшого розгляду
3. Ad corrigenda до виправлення
4. Ad exemplum за зразком
5. Ad hoc. для цього (випадку).
6. Ad informandum до відома
7. Ad notam до відома
8. Ad litteram буквально
9. Ad personam персонально, особисто
10. Ad referendum для доповіді; для подальшого розгляду
11. Ad sectam (скороч. ads.) за (чийось) клопотанням
12. Ad verbum дослівно
13. Ante tempus достроково

14.	Corpus juris	звід законів
15.	Consensus omnium	загальна згода
16.	De lege lata	з точки зору чинного закону
17.	Dies certa	визначений строк
18.	Dies incerta	невизначений строк
19.	Id est(i.e.)	тобто, іншими словами
20.	Idem	те ж саме
22.	In pleno	у повному складі
23.	In brevi	коротко, стисло
24.	In facto	фактично; насправді
25.	Exempli gratia (e.g.)	завдяки прикладу, наприклад
26.	Et cetera (etc.)	і так далі, і решта.
27.	Et similis (et sim.)	і тому подібне.
28.	Ex adverso	з протилежного боку.
29.	Ex lege	за законом
30.	Ex altera parte	з іншого боку
31.	Ex directo	зараз; негайно
32.	Fac simile	букв. – зроби подібне; копія чого-небудь, репродукція

33.	Hinc inde	з обох сторін; взаємно
34.	Libero (скороч. L.)	я звільняю
35.	Limitatio	встановлення, визначення
36.	Litterae (одн. littera)	записка, документ, протокол, наказ
37.	Locus signi	місце печатки
38.	Mutatis mutandis	зі змінами
39.	Ne varietur	не підлягає зміні
40.	Non liquet (скороч. N. L.)	неясно, незрозуміло
41.	Nemine contradicente	одностайно
42.	Ope exceptionis	як заперечення
43.	Pro forma	заради форми
44.	Pro et contra	за і проти
45.	Species facti	обставини справи
46.	verbatim	дослівно
47.	Vice versa	навпаки
48.	Quomodo	Таким чином

2.4. Інтернаціоналізми в юриспруденції

Justitia non novit patrem nec matrem; solum veritatem spectat justitia.
 – Правосуддя не знає ні батька, ні матері; правосуддя прагне (домагається)
 тільки істини

2.5. Крилаті вислови юридичної тематики

Dura lex, sed lex – закон суворий, але це закон (і його необхідно виконувати).

Вислів є одним із основних постулатів римського права.

1. *A verbis legis non est recedendum.* – Від слів закону не можна відступати.
2. *Actus non facit ream, nisi mens sit rea.* – Дія не робить винним, якщо не винен розум.
3. *Actus perfectus casu superveniente tollitur.* – Правова дія, яка завершилась, не скасовується жодною наступною дією.
4. *Aequior est dispositio legis quam ho minis.* – Закон вирішує більш справедливо, ніж людина.
5. *Aequum et bonum est lex legum.* – Справедливість і благо - закон законів.
6. *Affirimanti, non neganti, incumbit probatio.* – Тягар доведення лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує.
7. *Argumenta non numeranda, sed ponderanda sunt.* – Докази треба не перелічувати, а зважувати.
8. *Argumenta ponderantur, non numerantur.* – Сила доказів (аргументів) у їх вагомості, а не кількості.
9. *Arma in armatos jura sinunt.* – Закони дозволяють використовувати зброю проти тих, хто озброєний.
10. *Auscipia verborum sunt iudice indigna.* – Буквоїдство не годиться судді.
11. *A verbis legis non est recedendum.* – Від слів закону не слід відступати; не треба відступати від букви закону.
12. *Vona fides contraria est fraudi et dolo.* – Добросовісність протилежна обману та хитрощам.
13. *Vona fides non patitur, ut bis idem exigatur.* – Добросовісність (сумління, добросовісність) не дозволяє, щоб двічі карали за одне й те саме (Гай).
14. *Voni iudicis est ampliare justitiam.* – Добрі судові рішення зміцнюють правосуддя; обов'язок добросовісного судді – приймати рішення, які сприяють розвитку правосуддя.
15. *Vonis nocet, qui malis parcit.* – Добрим шкодить той, хто щадить злих (Сенека).
16. *Casus a nullo praestantur.* – За випадок ніхто не відповідає.
17. *Cogitationis poenam nemo patitur.* – Ніхто не несе покарання за думки (Ульпіан).
18. *Clam delinquentes magis poniuntur quam palam.* – Той, хто вчиняє злочин таємно, заслуговує більш суворого покарання, ніж той, хто робить це відкрито.
19. *Commodum ejus esse debet cujus periculum est.* – Хто ризикує, той повинен отримувати і вигоду.

20. *Commodum ex injuria sua non habere debet.* – Ніхто не повинен мати вигоду із власного правопорушення.
21. *Confessio facta in judicio non potest retractari.* – Від зізнання, зробленого в суді, не можна відмовитися.
22. *Confessus pro judicato est, qui(a) quodammodo sua sententia damnatur.* – Той, хто визнає свою провину, є, так би мовити, засудженим за власним вироком (Павло).
23. *Confessus pro judicato habetur.* – Хто зізнався, той вважається засудженим.
24. *Conscientia est mille testes.* – Совість – це тисяча свідків.
25. *Consensus facit jus.* – Угода створює право.
26. *Consensus facit nuptias.* – Шлюб створюється згодою.
27. *Consentire videtur qui tacet.* – Вважається, що той, хто мовчить, згоден; мовчання – знак згоди.
28. *Constare non potest jus, nisi sit aliquis juris peritus.* – Право не може існувати, якщо не буде правознавців.
29. *Consuetudo est optimum interpret legum.* – Звичай є найкращим тлумачем законів.
30. *Consuetudo volentes ducit, lex nolentes trahit.* – Звичка (звичай) веде бажаючих, закон тягне небажаючих.
31. *Contemplatione publicae utilitatis privatorum commoda praeferentur.* – З погляду суспільної користі перевагу мають вигоди приватних осіб (Павло).
32. *Contra factum non datur argumentum.* – Проти факту не дано (не можна дати) доказу.
33. *Contra juris civilis regulas pacta conventa rata non habentur.* – Приватні угоди, які суперечать принципам цивільного права, недійсні (Ульпіан).
34. *Contumacia roenam cumulat.* – Непокора (неявка до суду) посилює провину.
35. *Conventio facit (vincit) legem.* – Угода створює (визначає) право (тобто закон зобов'язує сторони виконувати те, про що вони домовилися).
36. *Convincti non nisi scriptura aut testibus potest.* – Неможливо доводити (звинувачувати, викривати) інакше, ніж за допомогою письмових документів або свідків (Павло).
37. *Cujus est commodum, ejus debet esse incommodum.* – Чия вигода, того має бути і збиток; хто користується перевагами, повинен взяти на себе й прикросі.
38. *Cujus est instituere, ejus est abrogare.* – Хто може встановлювати, той може і скасовувати.

39. *Cujusque rei potissima pars principium est.* – Початок – найважливіша частина кожної справи (Гай).
40. *Culpa caret qui scil, sed prohibere non potest.* – Невинний той, хто знає, але не може заборонити (Павло).
41. *Culpa poena par esto.* – Нехай покарання буде відповідним злочину.
42. *Culpa est, immiscere se rei ad se non pertinenti.* – Втручання у справи, які особисто вас не стосуються є провиною (помилкою); винен той, хто втручається у справи, які його не стосуються (Ульпіан).
43. *Dare, facere, praestare.* – Давати, робити, надавати (юридична формула зобов'язання).
44. *Dare id est rem accipientis facere.* – Дати – означає зробити так, аби річ стала власністю одержувача.
45. *Decipi quam fallere est tutius.* – Краще бути обманутим, ніж обманути іншого.
46. *Deliberandum est saepe, statuendum est semel.* – Обговорювати треба часто, вирішувати один раз.
47. *Delinquens per iram provocatus puniri debet mitius.* – Той, хто вчинив злочин у гніві, спровокованому потерпілим, повинен нести легше покарання.
48. *Dura lex scripta tamen.* – Закон суворий, але він так написаний.
49. *Dura lex, sed lex.* – Суворий закон, але це закон (тобто, яким би закон не був суворим, його слід дотримуватися).
50. *Effectus sequitur causam.* – Результат настає услід за причиною.
51. *Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat.* – Доводити мусить той (тягар доведення лежить на тому), хто стверджує (висуває позов), а не той, хто заперечує (Павло).
52. *Est quidem res sanctissima civilis sapientia, sed quae pretio nummario non sit aestimanda nec dehonesta.* – Знання права гідне найвищої поваги, проте грішми його не можна ні оцінити, ні зганьбити.
53. *Excerptio falsi omnium ultima.* – Фальшиве, неправдиве (брехливе) заперечення (в суді) є найгіршим з усього.
54. *Ex his, quae forte uno aliquo casu accidere possunt, jura non constituuntur.* – На основі того, що може статися випадково або одноразово, право не встановлюється (Цельс).
55. *Ex nihilo nil (nihil) fit.* – З нічого ніщо не виникає.
56. *Ex nuda pollicitatione nulla actio nascitur.* – букв. – З голої обіцянки жодна справа не народжується; на підставі простої обіцянки жоден позов не виникає (Павло).

57. *Expressa nocent, non expressa non nocent.* – Сказане шкодить, неказане не шкодить.
58. *Facta sunt potentiora verbis.* – Факти вагоміші за слова.
59. *Factum Fatetur facinus qui iudicium fugit.* – Хто уникає суду, визнається таким, що вчинив злочин (формула римського права).
60. *Feci quod potui, faciant meliora potentes.* – Я зробив, що міг, хто може – нехай зробить краще (формула передачі повноважень консульської влади в Римі).
61. *Festinatio iustitiae est noverca infortunii.* – Підганяти правосуддя – все одно, що накликати нещастя.
62. *Fiat iustitia et pereat mundus!* – Нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ! [девіз імператора Священної Римської імперії німецької нації Фердинанда I (16 ст.), що виражає крайній формалізм у праві].
63. *Fide, sed cui vide.* – Довіряй, але знай (дивись) кому.
64. *Fides non est servanda ei qui prior fidem fugit.* – Не треба зберігати вірність тому, хто першим її порушив.
65. *Infectum fieri nequit.* – Що зроблено, те зроблено (тобто минуле не можна змінити).
66. *Fraus et ius nunquam cohabitant.* – Неправда та правосуддя ніколи не поєднуються.
67. *Fraus meretur fraudem.* – Обман породжує обман.
68. *Frustra est potentia quae nunquam venit in actum.* – Марна та можливість, яка ніколи не реалізується; марна влада, яка ніколи не застосовується.
69. *Frustra ferentur leges nisi subditis et obedientibus.* – Даремно видавати закони, якщо їм не підкоряються та до них не дослухаються.
70. *Frustra legis auxilium quaerit qui in legem committit.* – Особа, яка порушила закон, марно шукає допомоги в законі.
71. *Fraus omnia corrumpit.* – Обман усе руйнує (обман робить угоду недійсною).
72. *Furiosus furore solo punitur.* – Божевільного покарано його власним безумством (тобто божевільний не підлягає покаранню).
73. *Grammatica falsa non vitiat chartam.* – Граматичні помилки не фальсифікують документ (не зумовлюють його недійсність).
74. *Ibi potest valere populus, ubi leges valent.* – Там може мати силу народ, де мають силу закони (Публілій Сір).
75. *Id facere laus est, quod decet, non quod licet.* – Похвально робити те, що личить, а не те, що дозволяється (Сенека).

76. *Ignorantia judicis est calamitas innocentis.* – Невігластво судді – біда для невинного.
77. *Ignorantia juris (legis) neminem excusat.* – Незнання закону (права) нікого не виправдовує; не можна виправдовуватися незнанням закону; незнання закону не звільняє від відповідальності.
78. *Ignorantia juris nocet (non excusat), ignoratio facti non nocet (excusat).* – Незнання закону шкодить (не є виправданням), незнання факту не шкодить (є виправданням).
79. *Ignorantia non est argumentum.* – Незнання не є доказом (Спіноза).
80. *Ignoscitur ei qui sanguinem suum qualiter redemptum voluit.* – Хто захищає власне життя, той має бути виправданий.
81. *Imperitia culpa adnumeratur.* – Недосвідченість (у законах) рівнозначна провині.
82. *Impunitas semper ad deteriora invitat.* – Безкарність завжди призводить до вчинення ще тяжчих злочинів.
83. *Impuris manibus nemo accedat curiam.* – Хай ніхто не наближається до суду з нечистими руками.
84. *Imperitia pro culpa habetur.* – Незнання вважається за провину; незнання законів не звільняє від покарання (формула римського права).
85. *In claris non est locus conjecturis.* – У прозорих справах немає місця для припущень.
86. *In dubio abstinere.* – У сумнівах утримуйся від суворого рішення (звернення до судді).
87. *In dubio mitius.* – У сумнівах пом'якшуй (рішення); у сумнівному випадку приймай м'якше рішення (звернення до судді).
88. *In favorem libertatis omnia jura clamant; sed est modus in rebus* на користь свободи волає всяке право, але в усьому є міра.
89. *Juris effectus in executione consistit.* – Ефективність закону – у його виконанні.
90. *Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.* – Приписи закону такі: чесно жити, нікому не шкодити, віддавати кожному належне (по заслугах).
91. *Justitia non novit patrem nec matrem; solum veritatem spectat justitia.* – Правосуддя не знає ні батька, ні матері; правосуддя прагне (домагається) тільки істини.
92. *Legalitas regnorum fundamentum.* – Законність – основа держави.
93. *Leges non verbis sed rebus sunt impositae.* – Закони створюються не для слова, а для справи.

94. *Leges vigilantibus, non dormientibus factae sunt.* – Закони створені для тих, хто пильнує, а не для тих, хто спить.
95. *Legibus omnes servimus, ut liberi esse possimus.* – Ми всі служимо законам, щоб бути вільними (Цицерон).
96. *Lex reprobat moram.* – Закон не схвалює зволікання (тяганини).
97. *Lex retro non agit.* – Закон не діє у зворотному напрямку; закон не має зворотної сили.
98. *Lex videt iratum, iratus legem non videt.* – Закон бачить розгніваного, розгніваний не бачить закону (Публілій Сір).
99. *Libertas est potestas faciendi id, quod jure licet.* – Свобода – це можливість робити те, що дозволено правом.
100. *Libertas inaestimabilis res est.* – Свобода – безцінна річ.
101. *Magis veritas oculata, quam per aures animis hominum infigitur.* – Очевидна істина більше, ніж та, що почута, проникає у душі людей.
102. *Male creditus.* – Той, хто не заслуговує на довіру; той, хто має погану репутацію.
103. *Male imperatur, cum regit vulgus duces.* – Погане те правління (влада), де народ керує вождями (Сенека).
104. *Malum consilium est, quod mutari non potest.* – Погане те рішення, яке не можна змінити (Публілій Сір).
105. *Manus manum lavat.* – Рука руку мие; кругова порука (Сенека).
106. *Maxime in jurae aequitas spectanda est.* – У праві слід якнайбільше домагатися справедливості.
107. *Maxime rasi sunt contraria, vis et injuria.* – Миру найбільше суперечать насилля та несправедливість (порушення права).
108. *Maximus erroris populus magister.* – Народ є неперевершеним майстром помилок.
109. *Melior est justitia vere praeveniens, quam severe puniens.* – Краще те правосуддя, що дійсно запобігає, ніж те, що суворо карає.
110. *Minatur innocentibus qui parcit nocentibus.* – Хто щадить винного, той загрожує невинним.
111. *Mores sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inveteratus.* – Звичай – це мовчазна згода народу, що протягом тривалого часу стала звичкою (Ульпіан).
112. *Multitudo imperitorum perdit curiam.* – Велика кількість недосвідчених працівників губить суд.
113. *Nam leges vigilantibus, non dormientibus, subveniunt.* – Закони допомагають тим, хто пильнує, а не тим, хто спить.

114. *Natura non facit vacuum; nec lex supervacuum.* – Природа не допускає порожнечі, так само й закон не допускає нічого зайвого.
115. *Ne bis de eadem re sit actio.* – Не можна двічі вчиняти позов за тією ж самою справою.
116. *Necessitas probandi incumbit ei qui agit.* – Необхідність доказувати лягає на того, хто порушує справу.
117. *Nec paciscendo nec legem dicendo nec stipulando quisquam alteri cavere potest.* – Ні шляхом угоди, ні створенням умов, ні домовленістю ніхто не може визначати права для іншого.
118. *Negantis probatio nulla est.* – Заперечення не треба доводити.
119. *Neminem laedit, qui suo jure utitur.* – Нікого не ображає той, хто користується своїм правом.
120. *Neminem oportet esse sapientiores legibus.* – Жоден не повинен бути розумніший за закони.
121. *Nemo ad alterum plus juris transferre potest, quam ipse habet.* – Жоден не може передати іншому більше прав, ніж сам має.
122. *Nemo bis punitur pro eodem delicto.* – Жоден не повинен бути покараним двічі за той самий злочин.
123. *Nemo debet bis puniri pro uno delicto.* – Жоден не повинен бути покараний двічі за один злочин.
124. *Nemo debet esse iudex in propria (sua) causa.* – Жоден не повинен бути суддею у власній (своїй) справі.
125. *Nemo delictis exiit.* – Жоден не звільняється від відповідальності за правопорушення.
126. *Nemo est supra lege.* – Жоден не стоїть вище законів.
127. *Nemo ex aliena jactura lucrum facere debet.* – Жоден не повинен діставати зиск з чужих збитків.
128. *Nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem facere potest.* – Жоден не повинен поліпшити своє становище шляхом правопорушення.
129. *Nemo inauditus condemnari debet, si non sit contumax.* – Жоден не повинен бути засудженим, поки його не вислухають, якщо тільки він не ухиляється від суду.
130. *Nemo jure suo uti cogitur.* – Жоден не зобов'язаний використовувати своє право.
131. *Nemo jus sibi dicere potest.* – Жоден не може встановлювати закони для самого себе.
132. *Nemo plus juris ad alienum transferre potest quam se ipse habet.* – Жоден не може передати іншому більше прав, ніж має сам (Ульпіан).

133. *Nemo potuit terribilis esse secure.* – Хто викликає страх, не може жити в безпеці (Сенека).
134. *Nemo punitur pro alieno delicto.* – Жоден не карається за злочин іншого.
135. *Nemo sine vitiiis est.* – Немає нікого без вад (Сенека).
136. *Nihil possumus contra veritatem.* – Ми нічого не можемо зробити супроти істини.
137. *Non bis ad eadem rem sit actio.* – Не повинно бути позову двічі з однієї й тієї самої справи.
138. *Non bis de eadem re.* – Не можна двічі порушувати одну й ту саму справу.
139. *Non debet actori licere, quod reo non permittitur.* – Що не дозволено відповідачу, того не можна і позивачу (Ульпіан).
140. *Non efficit affectus nisi sequatur effectus.* – Намір не має значення, якщо відсутній результат.
141. *Non exemplis, sed legibus iudicandum est.* – Судити треба не за прикладами, а за законами.
142. *Non jus ex regula, sed regula ex jure.* – Не закон виникає з правила, а правило із закону.
143. *Non omne quod licet honestum est.* – Не все, що дозволено, гідне поваги.
144. *Non progredi est regredi.* – Не йти вперед означає йти назад.
145. *Non rex est lex, sed lex est rex.* – Не цар є законом, а закон є царем.
146. *Non verbis sed ipsis rebus, leges imponimus.* – Ми встановлюємо закони не для слів, а для речей.
147. *Nulla lex satis commoda omnibus est.* – Не існує такого закону, котрий був би зручним для всіх (Катон).
148. *Nulli tacuisse nocet, nocet esse locutum.* – Жодному не зашкодить те, що він промовчав, але може зашкодити те, що він сказав (Катон).
149. *Nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege, nullum crimen sine poena legali.* – Не існує злочину без покарання, немає покарання без закону, немає злочину без законного покарання (норма римського права).
150. *Officium nemini debet esse damnosum.* – Посада нікому не повинна шкодити.
151. *Omne initium difficile est.* – Усякий початок важкий.
152. *Omne jus hominum causa constitutum est.* – Будь-яке право встановлюється для людей.

153. *Omne jus, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones.* – Усе право, яким ми користуємося, стосується або осіб, або речей, або позовів.
154. *Omnia delicta in aperto leviora sunt.* – Будь-які злочини, вчинені відкрито, менш небезпечні.
155. *Omnis exceptio est ipsa quoque regula.* – Кожний виняток сам є правилом.
156. *Omnis indemnatus pri innoxis legibus habetur.* – Кожного незасудженого право вважає невинним.
157. *Optima est legum interpretis consuetudo.* – Звичай – найкращий тлумач законів (Павло).
158. *Optimus testis confitens reus.* – Найкращий свідок – зізнання обвинуваченого.
159. *O tempora, o mores!* – О часи, о звичаї! (Цицерон).
160. *Pacta sunt servanda.* – Угоди потрібно виконувати.
161. *Par in parem non habet iurisdictionem.* – Рівний проти рівного не має юрисдикції.
162. *Pax quaerenda est.* – Миру необхідно добиватись
163. *Persona grata.* – Бажана особа
164. *Persona non grata.* – Небажана особа
165. *Poenae ad paucos, metus ad omnes perveniat.* – Покарання, яке застосовується до окремих осіб, навіює страх на всіх.
166. *Poenalia nullo modo sunt extendenda.* – Кримінальні приписи ні в якому випадку не слід тлумачити розширено.
167. *Prima lex iustitiae, ne quid falsi dicat.* – Перший принцип правосуддя – не допустити неправди.
168. *Prior tempore – potentior jure.* – Перший за часом має перевагу за правом.
169. *Pacta sunt servanda.* – Угоди потрібно виконувати.
170. *Par in parem non habet iurisdictionem.* – Рівний проти рівного не має юрисдикції.
171. *Prima lex iustitiae, ne quid falsi dicat.* – Перший принцип правосуддя – не допустити неправди.

172. *Prior tempore – potentior jure.* – Перший за часом має перевагу за правом.
173. *Post factum nullum consilium.* – Після того, що трапилось, вже не потрібна порада.
174. *Rem tene, verba sequentur.* – Дав слово – його необхідно дотримуватись.
175. *Quidquid latet apparēbit.* – Усе таємне стане явним.
176. *Qui tacet, consentire videtur.* – Хто мовчить, той погоджується.
177. *Quot capita, tot sententiae.* – Скільки голів, стільки умів.
178. *Qui parcit nocentibus innocentes punit.* – Хто щадить винних, карає невинних.
179. *Qui peccat ebrius, luat sobrius.* – П'яного злочинця карають, коли він тверезий.
180. *Qui vult decipi, decipiatur.* – Хто хоче бути обдуреним, нехай буде обдурений.
181. *Quivis praesumitur bonus donec probetur contrarium.* – Кожен вважається чесним, доки не доведено зворотнє.
182. *Quod non est in actis, non est in mundo.* – Чого не існує за документами, того не існує на світі.
183. *Quodcunque aliquis ob tutelam corporis sui fecerit jure id fecisse videtur.* – Усе, що людина робить для власного захисту, вважається законним.
184. *Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.* – Знання законів – не в тому, щоб пам'ятати їх слова, а в тому, щоб розуміти їх смисл.
185. *Sequi debet potentia justitiam, non praecedere.* – Сила повинна йти за правосуддям, а не передувати йому.
186. *Status quo.* – Нинішній стан
187. *Status quo ante.* – Попередній стан
188. *Silent leges inter arma.* – Коли говорять гармати, закони мовчать.
189. *Sine culpa non est aliquis puniendus.* – Жодного не можна карати без вини.

190. *Salus populi – suprema lex.* – Благо народа – найвищий закон.
191. *Sublata causa – tollitur efectus.* – Знищiть причину, i зникне наслiдок.
192. *Testis unus, testis nullus.* – Один свiдок – не свiдок.
193. *Unum castigabis, centum emendabis.* – Одного покараеш – сотню виправиш.
194. *Ubi culpa est, ibi poena subesse debet.* – Де є вина, там повинно бути покарання.
195. *Ubi lex, ibi poena.* – Де закон, там i покарання
196. *Ubi facta loquuntur non opus est verbis.* – Де говорять факти, немає потреби в словах.
197. *Vim vi repellere licet.* – Силу слiд вiдбивати силою.

III. Термінологічний практикум з латинської мови для юристів

3.1. Лексико-граматичні вправи

Otium sine litteris mors et hominis vivi sepulture

(Вільний час без занять наукою – смерть і захоронення живої людини.)

Цитата з «Листів» Сенеки, LXXXII)

1. Визначте форму іменника, початкову форму та перекладіть:

fama, tabularum, reis, deas, litterarum, silvis, puellae, filiam, scientia, aquae, scholarum, discipulam, culpae, epistulae, formarum, bestiis, naturam, memoriae, linguam, viae, culpa, iustitiam, poenae, nautarum, stellae, causis, machina

2. Визначте дієвідміну за формою інфінітива:

dare (давати), litigare (судитися), convenire (подавати позов), domare (підкоряти), sedere (сидіти), possidere (володіти), citare (викликати свідків), notare (помічати), tradere (передавати), sentire (відчувати), dicere (говорити), occupare (займати), facere (робити), legere (читати), amare (любити), praestare (надавати)

3. Визначте спосіб, особу та число наступних дієслів, перекладіть їх:

Scribo, sum, veto, accusas, absolvimus, audiunt, es, finiunt, habet, condemnat, protege, habemus, legitis, amas, sperant, caves, sumus, labora, sedete, scribite, do, dat, debet, credit, dice, est, videt, spiratis, sunt, saluto, tace, imperat, erras.

4. Перекладіть речення:

1. Actuarius instrumentum scribit. 2. Arbitrator causam audit. 3. Privata publicis postpone! 4. Per aspera ad astra. 5. Clavus clavo pellitur. 6. Deus ex machina. 7. Ignorantia non est argumentum. 8. Testamentum fac! 9. Habent sua fata libelli. 10. Non magister ad discipulum, sed discipulus ad magistrum venire debet. 11. Aurum est saepe causa inimicitarum. 12. Inimicitiae populorum sunt causa pugnarum. 13. Memoria bona est bonum magnum. 14. Lupus non mordet lupum. 15. Medice! Amicum meum cura, quaeso.

1. Прочитайте вислови та словосполучення:

1. De jure. Де-юре, по праву. 2. Actio legis. Законний позов. 3. Sine provocatiōne. Без оскарження. 4. Lex loci delicti. Закон місця правопорушення. 5. Talio esto. Такою ж мірою. 6. Cognitio extraordinaria. Надзвичайне судове слідство. 7. Commītas gentium. Міжнародна ввічливість. 8. Persona alieni juris. Підлегла особа. 9. Pro forma. Проформа. Заради форми. 10. De facto. Де-факто. Фактично. 11. Cum privilegio. З перевагою. 12. Honorarium. Гонорар. 13. Dolus malus. Злий умисел. 14. Matrimonium justum. Дійсний шлюб. 15. Sine manu. Шлюб без влади чоловіка над жінкою. 16. Furtum manifestum. Розкрита крадіжка. 17. Furtum nec manifestum. Нерозкрита крадіжка. 18. Quaeritur. Сумнівно. 19. Approbatur. Схвалено. 20. Qui consuluntur. Консультанти-правознавці.

1. Узгодьте іменник з прикметником:

Testis, is, <i>m</i> – свідок	certus, a, um – надійний
Res, rei, <i>f</i> – справа	clarus, a, um – видатний
Lex, legis, <i>f</i> – закон	sapiens, ntis – розумний

2. Запам'ятайте аббревіатури:

1. Condemno. (C.) Висуваю позов.
2. Absolvo. (A.) Виправдовую.
3. Libero (L.) Звільняю.
4. Locus sigilli. (L.S.) Місце для печатки.
5. Senatus populusque Romanus (SPQR). Сенат та римський народ.
6. Senatus consultum (SC). Сенату-консульт, постанова сенату.
7. Leges duodēcim tabulārum (LXIIТ). Закон дванадцяти таблиць.
8. Corpus Juris civilis (CIC). Уложення цивільних законів.
9. Nota bene (NB) – Гарно запам'ятай!
10. Ab Urbe condita (Ab U. C.) – Від заснування Риму (рік).

3. Прочитайте, запишіть та перекладіть імена римських юристів та назви їх творів:

Vetēres:

Numa Pompilius. Leges regiae.

Decemviri. Leges duodēcim tabularum.

Appius Claudius Caecus. Fasti. Leges actiones.

Lucius Atilius Sapiens. Ad Leges duodēcim tabularum.

Publius Musius Scevōla. Jus civīle. Digesta. Notae.

Quintus Musius Scevōla. Quaestiōnes. Regūlae. Responsa.

Auctōres:

Manius Manilius. Actiōnes. Manilii monumenta.

Junius Brutus. De jure civīli.

Tiberius et Gajus Sempronius. Gracchus. Lex Sempronia.

Cornellius Sulla. Lex Cornelia.

Marcus Porcius Cato. De agricultūra.

Marcus Terentius Varro. De jure civīli. De lingua latina. De re rustīca.

Marcus Tullius Cicero. De legibus. De officiis. De oratore. In Catilinam.

1. Перекладіть іменники четвертої відміни, назвіть латинські дієслова, від яких вони походять:

cursus, patrus, raptus, usus, intellectus, quaestus, passus, luctus, apparatus, fructus

2. Поясніть значення слів, визначте їх латинське походження:

рескрипт, мандат, контракт, легітимація, магістрат, сенат, потенційний, дефект, консенсус, статут, рецидив, цензура, ситуація, нонсенс, адвокат, делегація, інститут, субсидія

3. Перекладіть словосполучення та речення:

1. Patris domus. 2. Pro domo sua dicam. 3. Casus belli. 4. Cornu exercitus. 5. In signis exercituum Romanorum littērae errant: SPQR (Senatus populusque Romanus), in nummis: SC (Senatus consultum). 6. Homo sine censu. 7. Lapsus linguae. 8. Usus est optimus magister. 9. Edicta sunt praecepta magistratuum populi Romani. 10. Altera manu tenet lapidem, panem ostentat altera. 11. Verbis sensus nostros exprimere interdum non possumus. 12. Praetorem decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.

Слова до речень:

decet – належить

interdum – іноді

ostento, 1 – виставляти, показувати

2. Визначте форму іменників:

spe, re, gradu, manu, tabulae, fructu, lege, rebus, rerum, sensus, dierum, femīna, statu, filiarum, filiorum, patria, acie, silvis, homīni, campo, rei, aciebus, exercītu

3. Провідмінійте словосполучення:

res privata – приватна справа

dies longus – довгий день

spes incerta – непевна надія

2. Визначте відміну іменників за словниковою формою:

culpa, ae, *f*

series, ei, *f*

cultus, us, *m*

pericūlum, i, *n*

interdictum, i, *n*

ars, artis, *f*

tutela, ae, *f*

species, ei, *f*

maritus, i, *m*

partus, us, *m*

vitium, i, *n*

pars, partis, *f*

honor, oris, *m*

crimen, inis, *n*

hereditas, atis, *f*

mulier, eris, *f*

anīmus, i, *m*

genus, eris, *n*

raptus, us, *m*

superficies, ei, *f*

1. Визначте, до якого типу відноситься перфект дієслів, поданих у 3 особі однини:

caedit – cecīdit, ponit – posuit, promittit – promīsit, quaerit – quaesīvit, advēnit – advēnit, āgit – ēgit, currit – cucurrit, scribit – scripsit, ducit – duxit, habet – habuit, expugnat – expugnavit

2. Утворіть 1 особу однини і множини перфекту від дієслів:

abileo, evi, etum – знищувати

finio, ivi, itum – закінчувати

permuto, avi, atum – змінювати

remitto, misi, missum – відсилати

1. Перекладіть речення, з дісприкметниками та супіном:

1. Post factum. 2. Post scriptum. 3. Lex non scripta. 4. Probatum est. 5. Capiticensi. 6. Vir eruditus. 7. Res judicata. 8. Gaius pater historiae juris Romani appellatus est. 9. Cicero pater patriae nominatus est. 10. Pater patratus. 11. Alea jacta est (Suet.). 12. Ave, Caesar, mortituri te salūtant! (Suet.) 13. Dictum – factum. 14. Actio a pretore data est. 15. Poena damnatum secuta est. 16. Ager accupatus. 17. Ex servo lebertus est. 18. Testamentum factum est. 19. Testamentum facturum est. 20. Toga picta.

1. перекладіть слова, виділіть префікси, поясніть їх значення:

intestatus, indivīsus, expertus, praeceptum, subjectus, responsa, impunitas, compromissum, divortium, corruptio, reformatio

2. Перекладіть текст:

De causa belli Trojani

Erant nuptiae Pelei, Regis Thessaliae, et Tetidis deae. Omnes die invitati erant, praeter Discordiam. Dea Discordiae ira commōta est et malum aureum inter epulantes jactāvit, in quo inscriptum erat „Pulcherrimae“. Deae Juno, Minerva, Venus de malo certābant. Denīque jussu Jovis a Mercurio ad Paridem, Regis Priami filium, ductae erant. Juno Paridi potentiam, Minerva sapientiam, Venus Helenam, pulherrīmam mulierum, promisit. Paris Veneri malum tradidit. Paulo post a Priamo patre in Graeciam missus est. Ibi Helenam, Minelāi regis uxorem, rapuit. Hinc bellum Trojanum incipitur. Multos annos ad Trojam pugnatum erat. Denīque Troja a Graecis dolo capta et delēta est.

Слова до речень:

certo, 1 – сперечатися

denīque – нарешті, щойно

nuptiae, arum, *f* – весілля

rapio, rapui, raptum 3 – хапати

3. Дайте відповіді на запитання по тексту:

1. Quam dearum Peleus ad suas nuptias invitabit et quam non invitabit?
2. Quomodo dea Discordia controversiam inter deos concitavit?
3. Quae inscriptio in malo aureo fuit?
4. Quod consilium Juppiter declaravit?

5. Qua de causa bellum Trojanum inceptum est?

1. Напишіть римськими цифрами та латинською мовою:

a) 15, 25, 18, 27, 50, 73, 156, 148, 1985;

b) 62, 99, 333, 457, 504, 2000, 2012;

c) 111, 29, 13, 999, 437, 285, 3000

2. Провідмініайте словосполучення:

pars quarta – четверта частина

unus dies – один день

3. Поясніть значення слова, визначте латинську основу:

календи, календар, аннали, семестр, декан, миля, децемвіри, процент, центурія, дуумвіри, талант, нумізмати́ка, легенда, аверс, реверс, білінгвальний, дублікат, біс, унія, квартал, прогрес, регрес

4. Перекладіть речення та словосполучення:

1. Ad Kalendas Graecas. 2. Ab Urbe condita (Ab U. c.). 3. Pro centum per annos. 4. Mille passus. 5. Tria milia passuum. 6. Bis dat, qui cito dat. 7. Tertius interveniens. 8. Primus inter parens. 9. Primus cuiusque mensis dies apud Romanos „Kalendae“ nominabantur, quintus – „Nonae“, tertius decimus – “Idus”. 10. Fur dupli condemnatur, faenerator quadrupli. 11. Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem. (Plaut.) 12. Quisquis primus ad funus meum venerit, heres esto. (Ulp.) 13. Octo genera poenarum in legibus Romanis sunt: damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exsilium, mors, servitus. (Digesta)

Слова да речень:

exilium, i, n – вигнання

faenerator, oris, m – лихвар

ignominia, ae, f – безчестя

6. Перекладіть українською мовою:

sexagintēsimus trecesimū tertius

quadragēsimus septimus

octogēsimus tertius

octingentēsimus octogēsimus quintus

bis millesimū undevicesimū

millesimū centesimū duodevicesimū

1. Утворіть усі види інфінітивів від дієслів:

laedo, laesi, laesum, 3 – шкодити; pono, posui, positum, 3 – розміщувати;
punio, punivi, punitum – карати, 4; pulso, pulsavi, pulsatum, 1 – стукати.

2. Перекладіть речення:

1. Populi antiqui credēbant multos deos mundum regere. 2. Disciplina Druidum in Britania reperta esse existimatur. 3. Traditur Atchimedes in balneo sedens exclamavisse: “Repperi”. 4. Nunc tantum videmur intellegere linguam Latinam nobis utilem esse. 5. Qui tecet, consentire videtur. 6. Thales, philosophus Graecorum, docēbat ex aqua constare omnia. 7. Germani antiqui, ut Caesar narrat, vinum ad se importāri vetabant. 8. Multos scriptores rerum suarum Alexander Magnus secum in expeditionibus habuisse dicuntur. 9. Darius, rex Persarum, speravit se facile Graeciam in potestatem suam redacturum esse. 10. Vetus proverbium est gladiatorum in arena capere consilium.

Слова до речень:

expeditio, onis, *f* – переказ

mundus, i, *n* – всесвіт

potestas, atis, *f* – влада, сила, міць

proverbium, i, *n* - прислів'я

vetus, eris – старий

5. Перекладіть речення, визначте в них інфінітивні звороти, знайдіть логічний підмет, присудок, керуюче слово:

Veniet tempus quo postēri nostri tam aperta nos nescisse mirentur (Sen.).

1. Перекладіть словосполучення з орудним незалежним:

1. Reo absente. 2. Ope exceptionis. 3. More institutio. 4. Loco citato.
5. Praetōre invito.

2. Перекладіть речення:

1. Caesāre necato triumvīri trem publīcam obtinuerunt. 2. Cicerone consūle Catilīna conjurationem detecta est. 3. Bello finito templum Jani Romani claudēbant. 4. Priamo regnante Troja capta est. 5. Troja capta, Aeneas in Italiam venit. 6. Alexandro bellum in Asiam gerente, Graeci bellum moverunt. 7. Alexandro rege plurimae urbes aedificati sunt. 8. Persis devictis in Indiam iter fecit. 9. Pace florente artes florent. Pace restituta artes florent. 10. Sole oriente aves canere incipiunt.

Слова до речень:

claudio, clausi, clausum, 3 – закривати

conjuratio, onis, f – змова

detēgo, xi, ctum, 3 – розкривати

janua, ae, f – двері

obtineo, tinui, tentum, 2 – володіти

1. Перекладіть словосполучення з використанням герундія і герундіва:

1. Modus vivendi. 2. Modus procendi. 3. Factum probandum. 4. In faciendo.
5. Pax quaerenda est. 6. Anīmus injurandi. 7. Jus navigandi. 8. Ad publicandum. 9. Studium honeste vivendi. 10. Jus habitandi. 11. Justitia est laudanda. 12. Cedendum est. 13. Neglegenda mors est (Cic.). 14. Jus bellum dicendi. 15. Judicandum est.

1. Поясніть значення та назвіть латинську основу слів:
лаборант, референдум, легенда, пропаганда, аренда, дивіденди, меморандум

2. Утворіть герундій від дієслів:

dico, 3 – говорити

disco, 3 – вчитися

habeo, 2 – мати, володіти

navigo, 1 – плавати

ugno, 1 – битися, воювати

scribo, 3 – писати

taceo, 2 – мовчати

3. Перекладіть речення:

1. Docto oratōri palma danda est (Cic.). 2. Orator est vir bonus dicendi perītus. 3. Dubitando ad veritatem pervenīmus (Cic.). 4. Juveni parandum, seni utendum est (Sen.). 5. Legati missi erant ad pacem petendam. 6. Non exemplis sed legībus judicandum est. 7. Nulla aetas ad discendum sera est. 8. Recte faciendo nemīnem time. 9. “Censeo, Carthagīnem delendam esse”, - ait Cato. 10. libertas est potestas faciendi id, quod jure licet. 11. Omne actum ab intentione agentis est judicandum. 12. Maxīma illecebra est peccandi impunitatis spes (Cic.). 13. Iter est jus eundi per fundum alienum. 14. Justitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi (Ulp.).

Слова до речень:

illecebra, ae, *f* – приманка, спокуса

impunītas, atis, *f* – відсутність покарання

intentio, onis, *f* – зусилля, напруга

senex, is, *m* – стара людина

СЛОВНИК:

- Actuarius, I, *m* – секретар
Accuso, āre – звинувачувати
Adversarius, I, *m* – супротивник
Amica, ae, *f* – подруга
Amicitia, ae, *f* – дружба
Amo, āre – любити
Amor, ōris, *m* – кохання
Appello, avi – звертатись
Apud – біля
Audio, īre – слухати
Antiqua, ae, *f* – стародавня
Arbiter, tri, *m* – суддя
Aqua, ae, *f* – вода
Aquila, ae, *f* – орел
Arma, ōrum, *n* – зброя
Audio, ire – слухати
Avis, is, *f* – птах
Barba, ae, *f* – борода
Bene – добре, гарно
Bestia, ae, *f* – тварина
Brevis, e – короткий
Bonus, a, um – добрий, гарний
Cado, ěre – падати
Campus, i, *m* – табір (військовий)
Caput, capĭtis, *n* – голова
Causa, ae, *f* – справа

Celer, ěris, ěre – швидкий
Colo, ěre – обробляти
Constitui, ui, utum, 3 – вирішувати, встановлювати, порушувати справу
Crimen, criminis, *n* – злочин
Culpa, ae, *f* - провина
Dea, ae, *f* – богиня
Defendo, ěre – захищати
delictum, i, *n* – помилка, злочин
Describo, ěre – описувати
Deus, i, *m* - бог
Do, āre давати
Doceo, ěre – навчати
Doctus, a, um – вчений, освічений
Edictum, i, *n* – едикт, наказ
Equus, i, *m* – кінь
Exemplar, aris, *n* – зразок, приклад
Experientia, ae, *f* – досвід, практика
Faber, bri, *m* – майстер
Facio, ěre – робити, здійснювати
Femina, ae, *f* – жінка
Filia, ae, *f* – дочка
Frater, tris, *m* – брат
Furtum, I, *n* – крадіжка
Gens, gentis, *f* – рід, плем'я, народ
Gloria, ae, *f* – слава
Gloriosus, a, um – славний, відомий
Gratum est – дякую
Gutta, ae, *f* – крапля
Habeo, ere – держати, мати, володіти
Historia, ae, *f* – історія

Homo, inis, m – людина, чоловік
Honestus, a, um – чесний, почесний
Hostis, is, m – ворог, іноземець
Interrogo, āre – запитувати
Iudicium, i, n – суд
Ius, iuris, n - право
Iustus, a, um – справедливий, дійсний
Jurisprudētia, ae, f – правова наука
iudex, iudicis, m – суддя (ius dico)
iudicialis, e – юридичний, правовий
jurator, oris, m – присяжний експерт
Lego, ěre – читати
Lex, legis, f - закон
Liber, bri, m – книга
Malitia, ae, f – злий умисел
Medīcus, i, m – лікар
Nato, are – плавати
Natura, ae, f – природа
Nemo – ніхто, жоден, інший
Orno, āre – прикрашати
Ovum, i, n – яйце
Patria, ae, f – батьківщина
Poena, ae, f - покарання
Puella, ae, f – дівчинка
Puer, pueri, m – хлопчик
Rea, ae, f – відповідачка, звинувачена
Reus, I, m – підсудний, відповідач
Rex, Regis, m - цар
Scientia, ae, f – знання, наука
Scribo, ěre - писати

Senatusconsultum, i, n – сенатусконсулт, постанова сената

Sigillum, i, n – фігурка, печатка

Significo, avi, atum, 1 – позначати, підписувати, підтверджувати

Signum, i, n – знак, печатка, прапор, команда, сигнал

Suspicio, onis, f – підозра, провина, натяк

Tabula, ae, f – дошка

Terra, ae, f – земля

Vita, ae, f – життя

Venio, ire – приходити

Video, ere – дивитись бачити

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабичев Н. Т. Словарь латинских крылатых слов : 2500 единиц / Н. Т. Бабичев, Я. М. Боровский. Под ред. Я. М. Боровского – М : Русский язык, 1982. – 959 с.
2. Гаврило Л.М. *Latinam discere*. [Текст] : навчальний посібник з латинської мови для студентів факультету іноземних мов / Л.М. Гаврило. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – 101 с.
3. Гончарова Н.А. Практическое пособие по латинскому языку: в 2 ч. [Текст] : / Н.А. Гончарова– М. : Прогресс, 1982. – 166 с.
4. Гурычева М.С. Народная латынь [Текст] : учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков / М.С. Гурычева – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1959. – 192 с.
5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь / Дворецкий И.Х. – М. : Рус.яз. – Медиа, 2005. – 843 с.
6. Исследования в области латинского и романского языкознания [Текст] : / Под ред. Р.А.Будагова и Н.Г.Корлэтяну. – Кишинев : Штиинца, 1961. – 404 с.
7. Кацман Н.Л. Методика преподавания латинского языка [Текст] : / Н.Л. Кацман. – М. : Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2003. – 258 с.
8. Кацман Н.Л. Латинский язык [Текст] : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Н.Л. Кацман, З.А. Покровская.– М. : Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2003. – 456 с.

9. Латинский на все случаи жизни [Текст] : / Сост. С.В.Барсов. – М. : АСТ : Астрель : Транзит книга, 2006. – 431 с.
10. Латинский язык [Текст] : учеб.для пед. институтов по специальности „Иностранный язык” / Под ред. В.М.Ярхо, В.И.Лободы. – 7-е изд., стер. – М. : Высш.шк., 2002. – 384 с.
11. Литвинов В.Д. Латинсько-український словник / В.Д. Литвинов – К. : Наука, 1998. – 712 с.
12. Литвинов В.Д. П'ятсот крилатих висловів. Тексти. Латино-український словник / В.Д. Литвинов, Л.П.Скорина – К. : Індоевропа, 1993. – 320 с.
13. Мушак Ю.Ф. Латинська мова: [Текст] : підручник для студентів університетів / Ю.Ф. Мушак – Львів : Видавництво Львівського університету, 1964. – 252 с.
14. Подосинов А.В. LINGUA LATINA. [Текст] : Русско-латинский словарь / А.В. Подосинов, А.Белов – М.: Флинта, 2002. – 376 с.
15. Сердюк А.М. Латинська мова [Текст] : збірник контрольно-тренувальних вправ, тестових завдань та контрольних робіт: Навчальний посібник / А.М. Сердюк – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, ЛТД“, 2007. – 140 с.
16. Скорина Л.П. Латинсько-український, українсько-латинський словник / Л.П. Скорина, О.А. Скорина – К. : Обереги, 2004. – 448 с.
17. Словник античної міфології / За ред. А.О.Білецького / К.: Наук.думка, 1989. – 240 с.
18. Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974. – 776 с.
19. Яковенко Н.М. Латинська мова [Текст] : підручник / Н.М.Яковенко,

В.М. Миронова– К. : Знання, 2005. – 541 с.

20. Яковенко Н.М. Латинська мова [Текст] : підручник. / Н.М. Яковенко, В.М. Трипуз.– К. : Вища школа, 1993. – 360 с.